

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**Interpretace postavy Josefa Švejka v kontextu české i
zahraniční
literární vědy**

Vedoucí práce: prof. PaedDr. Vladimír Papoušek, CSc.

Autor práce: Bc. Alena Rašková

Studijní obor: Bohemistika

Ročník: II

2011

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice, 25. července 2011

.....
Alena RAŠKOVÁ

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem, kteří mi během psaní diplomové práce pomohli. Největší dík patří mému vedoucímu práce prof. PaedDr. Vladimíru Papouškovi, CSc. za odbornou pomoc a stálou motivaci. Děkuji také panu Milanu Jankovičovi za cenné rady, konzultace a poskytnutý materiál, díky němuž jsem si mohla o daném tématu udělat ucelený přehled a Bc. Pavle Hlaváčkové za poskytnutý materiál.

ANOTACE, KLÍČOVÁ SLOVA

Název práce:

Interpretace postavy Josefa Švejka v kontextu české i zahraniční literární vědy

Klíčová slova:

Josef Švejk, interpretace, literární kritika, ideologie, komično, revoluční hrdina, dekonstrukce, významová hra, řeč, jazykověda, překlad

Anotace:

Diplomová práce s názvem Interpretace postavy Josefa Švejka v kontextu české i zahraniční literární vědy si klade za cíl zdokumentovat a analyzovat interpretační modely postavy Josefa Švejka v románu Jaroslava Haška Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války. Na základě získaného materiálu bude postava Josefa Švejka posuzována v kontextu českých estetických a ideových diskuzí. V předkládané práci bude kladen velký důraz zejména na význam řeči. Z tohoto důvodu je část práce věnována jazykovému rozboru díla.

ABTSTRACT, KEY WORDS

Topic:

Interpretations of Josef Svejek in the Contexts of Czech and International Literary Science

Key words:

Josef Svejek, interpretation, literary criticism, ideology, comic, revolutionary hero, deconstruction, semantic game, speech, philology, translation

Abstract:

This graduation thesis with title Interpretations of Josef Švejk in the Context of Czech and International Literary Science has an aim document and analyze interpretation models of Josef Švejk in the novel by Jaroslav Hašek The Good Soldier Švejk During the World War. In base the materials gain the figure of Josef Švejk will be assess in context of Czech esthetic and ideal discourse. In graduation thesis will be put big emphasis on sence of language. From this reason is a part of this work dedicate to linguistic analysis.

OBSAH

Úvod	8
1. Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války	11
1.1 Typové zařazení románu Osudy dobrého vojáka Švejka	13
1.2 Problematika titulů v dílech Osudy dobrého vojáka Švejka	18
1.3 Prostředí a podmínky, za kterých román vznikl	20
2. První ohlasy na román Osudy dobrého vojáka Švejka	24
2.1 Kdo je Josef Švejk?	25
2.2 Německý překlad Osudů dobrého vojáka Švejka od G. Reiner	27
2.3 Literární kritika Josefa Švejka ve 20. letech 20. století	28
2.4 Švejk jako reprezentant české povahy a proletářský hrdina 30. let 20. století	29
2.5 Německá dramatizace Švejka od E. Piscatora	31
2.6 Funkce ilustrací v Osudech dobrého vojáka Švejka	33
2.7 Zahraněční analýza postavy Josefa Švejka ve 30. letech 20. století	35
3. Socialistické interpretace Švejka ve 40. a 50. letech 20. století	39
3.1 Nový interpretační impuls v 60. letech 20. století	41
3.1.1 Švejk jako významový konstrukt	42
3.1.2 Švejk a ostatní románové postavy	44
3.1.3 Aktivita Josefa Švejka	45
3.2 Cynický obraz Švejka v literárních analýzách 60. let 20. století	47
3.3 Švejkova hra	49
4. Jazykovědný rozbor Osudů dobrého vojáka Švejka	54
4.1 Vyprávěcí část	54
4.2 Přímá řeč	58
4.3 Monolog a dialog	61
4.4 Lidovost v Osudech dobrého vojáka Švejka	63
4.5 Rusismy v Osudech dobrého vojáka Švejka	66
5. Interpretace postavy Josefa Švejka od roku 1989 po současnost	68
5.1 Kladná lidovost	68
5.2 Všudypřítomná blbost	70
5.3 Dekonstruktivní svět Osudů dobrého vojáka Švejka	71
6. Problematika překladu Osudů dobrého vojáka Švejka	74

7. Proměna komična v pokračování Osudů dobrého vojáka Švejka od Karla Vaňka	77
Závěr	80
Přílohy	82
Seznam literatury	88

ÚVOD

Jaroslav Hašek je právem považován za českou literární legendu. Málokdo však tuší, proč tomu tak je. *Osudy dobrého vojáka Švejka*, dílo, jemuž se věnuje má diplomová práce, nejsou zdaleka Haškovým jediným dílem. Jsou však dílem nevšedním, literární kritikou nejvíce přijímaným i zavrhaným a především dílem, které prolomilo hranice českého románu a stalo se celosvětově proslulým literárním textem. I z tohoto důvodu si zaslouží důkladnější zkoumání.

Od chvíle, kdy vyšlo první sešitové vydání *Osudů*, uplynulo již mnoho desítek let. Švejk za tu dobu nabyl nesčetně výkladů a podob. Měnil se pod taktovkou literární kritiky, cenzury, vládnoucích ideologií i konkrétních interpretací. *Osudy* byly považovány za román válečný, protiválečný, humorný i děsivý. Navzdory všem škatulkám, do kterých byly *Osudy* spolu se Švejkem uzavírány, si však Švejk udržel svobodu a zůstal neredukovatelným. Není postavou, blbem, géniem, Čechem, ani Rusem... Kým tedy vlastně je?

Velká díla s sebou přinášejí velká rizika. Tím prvním je nepochopení a ruku v ruce s ním vznikající desinterpretace, kterých se lze jen stěží zbavit. Velká díla představují také velký zájem nejrozličnější kritiky. A v neposlední řadě znamenají také fakt, že se jednou budou jejich autoři vyučovat na školách. A tak i Jaroslava Haška a jeho *Osudy* nalezneme v každé učebnici středních škol. A zde spatřuji první ohnisko interpretačního problému. Od chvíle, kdy otevřeme takovou učebnici, získáváme první interpretaci tohoto nadčasového románu. S ní se spokojíme a s ní se také pouštíme do četby *Osudů*. A tak se většinou bez protestů oddáme obyčejnému „líbí“ nebo „nelíbí“, Švejka označíme za typického Čecha, anebo jej odsoudíme pro jeho blbost a tím pro nás román a veskrze i celý Hašek končí.

Naším cílem je prolomit toto poněkud povrchní nahlížení na *Osudy dobrého vojáka Švejka* a přinést zevrubný přehled o tom, jak byl a je tento pozoruhodný moderní román vnímán českou i zahraniční literární kritikou a vědou, jaké byly zásadní přínosy i omyly v průběhu různých období.

První kapitola se bude věnovat prostředí, v němž román vznikal a posléze také začal vycházet. Tato kapitola si klade za cíl odpovědět na otázku, proč jsou *Osudy dobrého vojáka Švejka* vnímány jako moderní román a proč je třeba jej chápat jako umělecký text, který prolomil hranice dosud nepříliš zajímavého českého románu a strhl

na sebe celosvětovou pozornost. Kapitola dále řeší problematiku začlenění knihy *Osudy dobrého vojáka Švejka* pod některý z těchto typů románu – historického, humoristického a protiválečného. Dalším důležitým bodem v této kapitole bude nástin základní struktury zkoumaného textu a podkapitola věnovaná problematice titulů jednotlivých dílů.

Druhá kapitola se již bude věnovat konkrétnímu historickému období. Prvním obdobím, které bude podrobena zkoumání, jsou dvacátá a třicátá léta minulého století. Ve dvacátých letech román vyšel a už tenkrát nezůstal bez ohlasu. V této kapitole bude podán přehled o tom, kteří kritici a literární vědci se zasloužili o první interpretace a jaké byly nejdůležitější teze, které v té době nad *Osudy* vlály. V kapitole padnou jména jako Ivan Olbracht, Jiří Kopta, Jaroslav Durych, Viktor Dyk, F.X. Šalda a řada dalších, kteří se *Osudy* zabývali, ať již v kladném či záporném slova smyslu. Nebýt těchto rozličných úvah, jen těžko by se *Osudy dobrého vojáka Švejka* mohly stát literárním dílem světového formátu. Kapitola bude z části věnována také otázce spojitosti mezi Švejkem a Čechy, jelikož dodnes přetrvává otázka, na níž neexistuje jednoznačná odpověď, a sice je-li Švejk typickým symbolem české povahy. Pozornost bude věnována také německému překladu *Osudů dobrého vojáka Švejka* od G. Reiner a dramatickému zpracování knihy E. Piscatorem. Oba tyto počiny značně přispěly k tomu, aby se román začal šířit světem. V souvislosti s německou dramatisací postavy Josefa Švejka a jeho novým, zcela originálním zobrazením, bude část kapitoly věnována ilustracím Josefa Lady v komparaci s ilustracemi G. Grosze.

Následující kapitola bude zkoumat léta čtyřicátá až sedmdesátá. Jsou to roky plné politických změn a mocenských diktatur, které udávaly tón také literatuře. Politická propaganda se nevyhnula ani *Osudům dobrého vojáka Švejka*. Na druhé straně však spatřovaly světlo světa studie, které odhalovaly to, co zůstávalo veřejnosti dosud skryto. O nový pohled na Švejka se zasloužily osobnosti jako M. Jankovič, R. Grebeníčková, F. Daneš a jiní.

Je také nutno upozornit na práce některých českých jazykovědců, kteří odhalili kouzlo a skryté významy jazyka v *Osudech* a začali se jím blíže zabývat po stránce jazykovědné. Čtvrtá kapitola se proto bude zabývat jazykovým rozbořem *Osudů dobrého vojáka Švejka*. Část kapitoly věnována také přítomnosti rusismů v díle *Osudy dobrého vojáka Švejka*.

Pátá z velkých kapitol se bude věnovat vnímání *Osudů* po roce 1989 až po současnost. S. Richterová, M. Jankovič, H. D. Zimmermann a jiní; ti všichni se

zasloužili o to, aby světlo světa spatřily nové a nové interpretace Osudů dobrého vojáka Švejka. Švejk už není podrobován ideologickému drobnohledu, avšak přesto, anebo možná právě proto nabírají jeho výklady nový směr. Současní literární badatelé stále více polemizují s pojmem destrukce v díle Jaroslava Haška. Cílem proto bude vyzkoumat, proč se takovým zásadním způsobem změnilo nahlížení na Osudy dobrého vojáka Švejka a do jaké míry mohou být současné analýzy této knihy zároveň jejím zjednodušením.

Následující kapitola se bude věnovat překladu Osudů dobrého vojáka Švejka. Tato kapitola si pokládá za cíl zodpovědět otázku, zda je vůbec možné tento román překládat. A pokud ano, do jaké míry zůstane pozměněn či naopak zachován původní význam knihy.

Závěrečná kapitola se věnuje čtvrtému dílu Osudů s názvem *Pokračování slavného výprasku*, který napsal K. Vaněk. Ten je pokládán za Haškova nástupce. Zde bude prostor pro zodpovězení otázky, čím se liší humor v prvních třech dílech Osudů od Vaňkova pokračování a proč je potřebné tyto dvě části knihy od sebe při jejím bližším zkoumání oddělit.

Překlady Osudů i rozbor Vaňkova pokračování tvoří samostatnou kapitolu s ohledem na literární analýzu díla a zaslouží si zajisté zevrubnější výklad. S přihlédnutím na rozsah diplomové práce však bude toto téma naznačeno pouze okrajově, aby nedošlo k přílišnému „rozlévání“ tématu.

Diplomová práce si neklade za cíl podat kompletní přehled o autorech, kteří se Osudům věnovali a věnují a parafrázovat jejich teze. Snaží se osvětlit tento román široké veřejnosti a podat ucelený přehled o základních interpretačních bodech, které Osudy dobrého vojáka Švejka provází.

1. Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války

Jaroslav Hašek¹, narozený r. 1883 v Praze, je jednou z nejpozoruhodnějších osobností české i světové literatury 1. poloviny 20. století. Do českého podvědomí se zapsal coby zvláštní bohémská figurka razící si cestu napříč pražskými hospodami, recesista, který svým výtržnickým chováním své okolí udivoval i odpuzoval, svérázná postava, která díky svému literárnímu dílu bývá řazena vedle takových jmen jako je Francz Kafka či Miguel de Cervantes y Saavedra..

Jaroslav Hašek se do podvědomí společnosti zapsal mnohem dříve předtím, než začal vydavatel Synek vydávat sešity s jeho stěžejním dílem Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války. Již během svých studií na gymnáziu o sobě Hašek dával znát, například v okamžiku, kdy rázně vystoupil na jedné z politických demonstrací. Za svůj čin byl později z gymnázia vyloučen. Jeho studium se dále ubíralo jinou cestou – začal se učit drogistou. Stejně povolání má také Josef Švejk, hlavní hrdina Osudů dobrého vojáka Švejka.

A právě zde bylo zaseto první zrnko spekulací o tom, zda Osudy jsou anebo nejsou autobiografickým románem. Dodnes se mnozí literární kritici a vědci přou o to, zda je či není nutné dávat tomuto faktu nějakou důležitost. Úvahám o spojitosti Haškova života a díla Osudy dobrého vojáka Švejka se věnuje například Radko Pytlík nebo Milan Jankovič. Oba pánové však popírají jakoukoli spojitost mezi Haškovým životem a jeho dílem. Na otázku, zda je potřebné při čtení románů a povídek J. Haška brát ohled na to, že Hašek nebyl zrovna vzorem mravnosti, odpovídá M. Jankovič takto: „*Osoba Jaroslava Haška byla pro určité lidi – možná by se to týkalo i nás, kdybychom se s ním sešli – nepřijatelná. (...) Jsou situace, kdy vám osoba autora zcloní přístup k jeho dílu. Nemáte k němu důvěru. A tu člověk ke čtení potřebuje*“². Podobně smýšlí také Radko Pytlík ve svém tvrzení, že: „*se ztotožněním Haška a Švejka prostě nevystačíme; vedlo by to jak ke zkreslení jeho životních osudů, tak k falešnému výkladu této groteskní postavy.*“³

Konečnou fází Haškova studentského života byla obchodní akademie, kterou úspěšně dokončil a krátce poté dostal místo v jedné pražské bance. Brzy však opustil

¹ Příloha č. 1

² PŮČIKOVÁ, Michaela, JANKOVIČ Milan. Jaroslav Hašek byl hráčem se životem a řečí. *Radniční noviny Prahy* 3. 2005, č. 10, s. 7.

³ PYTLÍK, Radko. *Jaroslav Hašek a dobrý voják Švejk*. Praha : Panorama, 1983. s. 11.

svou kancelář, Prahu, ba dokonce celé Čechy, a začal se toulat po Evropě. S počátkem 1. světové války čekal Jaroslava Haška další výlet, který se protáhl na několik dlouhých let. Přeběhl totiž na ruskou stranu, kde vstoupil do československých legií. Brzy poté se s legiemi rozkmořil a vstoupil do Rudé armády, kde se coby komunista zúčastnil mnoha bojů proti bělogvardějcům. Stal se dokonce komisařem v Simbirsku. Není proto divu, že jej Rusové přijali nadšeně a opěvovali jeho hrdinství a že se později také Josef Švejk stal v jejich očích revolučním hrdinou. Spekulovat o tom, co Hašek hledal na svých toulkách Evropou a proč se v Rusku bez rozpaků vrhal do boje, není pro náš rozbor podstatné. Záměrem tohoto textu není ani odhalit, zda jeho pravou tvář bylo rebelantství, s jakým vystupoval v Čechách anebo odvaha a odhodlání, které jej zachvátilo v Rusku. Tyto spekulace budiž ponechány jiným autorům⁴. Hašek prožíval legie velice intenzivně, za Rudou armádu také dýchal. Svými historkami obohatil nejednu pražskou hospodu a svou bohatou fantazii otiskl do nejednoho ze svých děl, ale – slovy Milana Jankoviče: „*Všechno to se rozpadlo. Ale zůstal Švejk, dílo psané s moudrým odstupem*“.⁵

Osudy dobrého vojáka Švejka začal Hašek psát pravděpodobně v únoru 1921 v Lipnici nad Sázavou⁶, vesnici nacházející se v kraji Vysočina. Právě zde zakončil své

⁴ Například J. Chalupecký ve své studii s názvem Podivuhodný Hašek zevrubně líčí Haškův život. Řeší mimo jiné také otázku Haškovy sexuální orientace: „*Kupodivu dnešním badatelům uniká, že Hašek byl homosexuální. Mně se o tom jako o něčem samozřejmém zmínil Rudolf Šimanovský. Šimanovský byl starý Haškův kamarád z předválečných let. (...) Odpovídal tomu i fyzický zjev Haškův, jeho dívčí a téměř bezvousá tvář, i jeho záliba v ženském přestrojení. (...) Svou homosexualitu Hašek těžko nesl a snažil se ji přemoci. To je pravděpodobný výklad tragického vyústění jeho prvního manželství s Jarmilou Mayerovou*“ (In: CHALUPECKÝ, Jiří. *Podivuhodný Hašek*. s. 3. – tuto studii mi v elektronické formě zapůjčila Bc. Pavla Hlaváčková studující na Masarykově Univerzitě v Brně.).

Z Chalupeckého výkladu vyplývá, že se spíše nežli o fakta jedná o snůšku domněnek postavených na základě útržků z výpovědí Haškových přátel a známých. O tom, jak může autorův život ovlivnit nahlížení celé knihy, svědčí mnoho dalších pasáží v Chalupeckého studii. Například Chalupeckého výrok: „*V celém Haškově díle není erotiky, leda perziflované*“ (In: CHALUPECKÝ, Jiří. *Podivuhodný Hašek*. s. 3. - tuto studii mi v elektronické formě zapůjčila Bc. Pavla Hlaváčková studující na Masarykově Univerzitě v Brně.), je značně zavádějící. Fakt, že se v díle objevuje minimum erotiky nemusí nutně souviset s Haškovou sexuální orientací. Absence erotiky může být ve stejné míře pojímána jako záměrná.

⁵ Tento výrok zazněl při mém rozhovoru s panem M. Jankovičem, který se uskutečnil 29. 4. 2011 v Praze, v místě jeho bydliště.

⁶ Příloha č. 2

toulky a v nevelkém domečku poblíž místní hospody vznikala a uzrával Švejk. Výraz „uzrával“ není použit náhodně. Vždyť touto dobou měl již Hašek za sebou studentská léta, první seznámení se s dadaismem a účinkování v kabaretu Červená sedma, působení v redakci Světa zvířat či založení Strany mírného pokroku v mezích zákona, strany plné sarkasmu, ironie a absurdity. Právě to jsou esence, se kterými se setkáváme v průsečíku celého Haškova díla a které právě v *Osudech* vykryštalizovaly do podoby úžasné hry – hry se slovy, hry se skutečností, hry, kterou člověk hraje spíše nežli pro potěšení z jiného, zcela zásadního důvodu; totiž aby přežil.

Jaroslav Hašek si k sobě na Lipnici pozval nezaměstnaného pána jménem Štěpánek, který pečlivě zapisoval vše, co mu spisovatel nadiktoval. Pozoruhodná musela být autorova paměť, vždyť, jak uvádí Milan Jankovič v rozhovoru pro *Radniční noviny Prahy 3* z října roku 2005: „*Hašek měl fenomenální paměť! Odkud čerpal? Vždyť to byl zázrak! Nešlo o fejeton, najednou psal desítky stran. Musel mít všechno v hlavě, náčrtů bylo minimum. (...) Mechanismus jeho vypravování je nepostižitelné kmitání a vy nemůžete nikdy vědět, jak skončí. Razil nový tvar, který nemá formální románovou stavbu*“.⁷

1.1 Typové zařazení románu *Osudy dobrého vojáka Švejka*

O formě, jakou jsou *Osudy dobrého vojáka Švejka* psány, bylo řečeno mnoho. Za všechny autory zmiňuji práci Jiřího Raka. Nese název *Potíže se Švejkem*, přičemž oněmi potížemi se myslí nejednoznačné zařazení *Osudů* pod kterýkoli typ románu: „*Je Haškův Švejk historickým románem?*“⁸, pokládá si J. Rak v úvodu své práce otázku, na niž v zápětí rozsáhle odpovídá. Je evidentní, že děj *Osudů* je historicky přesně vymezen, což dokazuje již úvodní věta románu: „*Tak nám zabili Ferdinanda...*“⁹. Kniha je poskládána z větších či menších historek a příběhů, které se na sebe kupí anebo naopak stojí vedle sebe a vytvářejí tak ve světě *Osudů* řadu dalších, samostatných světů. Během četby se čtenář seznámí s celou řadou postav; s hospodským Palivcem, který se kvůli

⁷ PŮČIKOVÁ, Michaela. Jaroslav Hašek byl hráčem se životem a řečí. *Radniční noviny Prahy 3*. 2005, č. 10, s. 7.

⁸ RAK, Jiří: *Potíže se Švejkem*, s. 10 – tuto studii mi v elektronické formě zapůjčila Bc. Pavla Hlaváčková studující FF MU v Brně obor Český jazyk a literatura.

⁹ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 1'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 13.

svému nevybíravému slovníku dostane do potíží, s intelektuálem Markem, který tvoří ke Švejkovi protiklad svou skepsí, s polním kurátem Katzem majícím zvláštní vztah ke svému náboženskému poslání a s mnohými dalšími. Žádná z těchto postav však není skutečně historická.

S pojetím Osudů coby románu historického jednoznačně nevystačíme. Vždyť přestože do děje významně zasahuje válka, tvoří jen jakousi kostru, pozadí celého příběhu. Hlavní dominantou je Švejk, který s válkou nebojuje, ale přesto stojí po celou dobu četby nad ní. Srovnáme-li Osudy dobrého vojáka Švejka s jinými romány, jímž dominuje téma války, zjistíme, že mezi těmito knihami je značný rozdíl. A tak zatímco například Tolstého *Vojna a mír* reflektuje zásadní problémy doby v celé své šíři, Osudy zevrubně zmapování historické situace a společnosti negují. Přesto však světovou atmosféru líčí velice důvěrně. Ukazují pouze zlomek z celé mocenské mašinérie a i tento zlomek je vylíčen jinak, než jak je tomu u velkých historických děl. Jedná se o způsob nahlížení na historickou skutečnost, který J. Rak výstižně nazval „*značně pokřivenou optikou*“.¹⁰

Zvláštní kapitolu románu tvoří reálie, které jsou přítomny v celém textu. Jedná se především o citace dokumentů, prepisů, fyzické předměty, konkrétní události a bezpochyby také jejich interpretace. Právě způsob, jakým jsou dobové situace zobrazovány, ukazuje barvitě vztah českého obyvatelstva nejen k císaři Františku Josefovi I., ale k rakouskému mocnářství vůbec. V úvodu knihy, kde se řeší atentát spáchaný na Františka Josefa, nikde nenajdeme přímý útok na jeho osobu. Výsměch je ukryt ve slovech jednotlivých postav, a to tak hluboce a mistrně, výstižněji řečeno hravě, že ironie a sarkasmus v něm obsažené nabývají mnohonásobně větší síly. Na informaci paní Müllerové, že „*noviny píšou, milostpane, že pan arcivévoda byl jako řešeto. Vystřílel do něho všechny patrony*“¹¹, by mohl Švejk s ledovým klidem odpovědět: „Dobře mu tak“ anebo „Žádná škoda“, ale neudělá to. Namísto toho vysloví s vážnou tváří něco, čemu se čtenář v první chvíli váhá uvěřit:

„*To jde náramně rychle, paní Müllerová, strašně rychle. Já bych si na takovou věc koupil brovnik. Vypadá to jako hračka, ale můžete s tím za dvě minuty postřílet*

¹⁰ RAK, Jiří. *Potíže se Švejkem*. s. 10 - tuto studii mi v elektronické formě zapůjčila Bc. Pavla Hlaváčková studující na FF MU v Brně obor Český jazyk a literatura.

¹¹ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, str. 16.

*dvacet arcivévodů, hubenejch nebo tlustejch. Ačkoliv, mezi námi řečeno, paní Müllerová, že do tlustýho pana arcivévody se trefíte jistěc než do hubenýho. Jestli se pamatujou, jak tenkrát v Portugalsku si postříleli toho svýho krále. Byl taky takovej tlustej. To víte, král nebude přece hubenej.*¹²

Osudy dobrého vojáka Švejka jsou pro literární analýzu velice dobře strukturovány do třech různých pásmem¹³. Prvním z nich je pásmo vypravěče, které obsahuje právě již zmíněné reálie. Přítomnost těchto dobových obrazů, nadsázkou sice značně pokřivených a parodizovaných, citace dobových dokumentů, údaje z novinových článků, parodie na vojenské předpisy, tyto a mnohé další úkazy způsobují, že je knihu do jisté míry možno srovnávat s kronikou. Veškeré citáty a dobové detaily jsou však podrobeny Haškovu originálnímu humoru, již nejednou zmíněné hře. Hašek, vkládaje slova do úst vypravěči, Švejkovi a jiným, si hraje s jazykem i jeho významy. Vypravěč se pak stává chrličem nesčetného množství příhod, faktů, příběhů, které na sebe vrství a hromadí bez vnitřní souvislosti. S tím také souvisí pojetí Haškova románu jako literatury lidové. Již zmíněná vnitřní souvislost, kterou „osudy“ postrádají, je však pouze zdánlivá. Po celou dobu, kdy se zdá, že text jen ledabyly plyne, přesto dochází k nenápadnému, ale o to intenzivnějšímu třídění jednotlivých významů. Naproti sobě se tak střetávají závažná témata, jejichž vážnost je rázem rozložena tématem přízemním, všedním; vysoce spisovná čeština se potýká se surovým jazykem lidu, veškeré autority upadají, jelikož jsou dávány do kontextu s banálními osudy obyčejných lidí...Toto kontrastní spojení, v případě vypravěče se jedná o kontrast jeho spisovné, strojené až kancelářní češtiny a hovorové řeči lidových postav, by se dalo poměrně dobře znázornit jako obraz, za jehož vznikem stojí metoda koláže. V pásmu vyprávění tedy dochází k těmto kontrastům, které jsou hlavním principem Haškovy komiky.

A tak například ve chvíli, kdy začne Švejk v první kapitole 1. dílu knihy v hospodě U kalicha hořekovat, že měl být pan arcivévoda tlustější, protože „*tak by ho jistě už dřív ranila mrtvice, když honil ty báby na Konopišti, když tam v jeho revíru sbíraly roští a houby, a nemusel zemřít takovou hanebnou smrtí. Když to povážím, strýc císaře pána, a voni ho zastřelejí. Vždyť to je ostuda, jsou toho plný noviny. U nás před*

¹² HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 1'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, str. 16

¹³ Toto rozdělení použil ve své analýze Radko Pytlík v knize s názvem *Jaroslav Hašek a dobrý voják Švejk*.

*léty v Budějovicích probodli na trhu v nějaké takové malé hádce jednoho obchodníka s dobyt看em, nějakého Břetislava Ludvíka. Ten měl syna Bohuslava...*¹⁴, se nám zdá být vyprávění poněkud chaotické, abychom v něm vzápětí odhalili tu všudypřítomnou nadsázku a ironii a s údivem, smíchem i úděsem sledovali tu hru, kterou Hašek ve svém románu rozehrává se skutečností.

Vrátím-li se ještě na chvíli zpět k reáliím, o nichž již bylo zmíněno, postrádají tyto reálie svou původní informativní funkci a stávají se i ony součástí válečné absurdity, kterou román vystihuje v celé její šíři. V úvodní kapitole druhého dílu *Osudů dobrého vojáka Švejka* s názvem *Švejkovy nehody ve vlaku* se dostáváme do prostředí strážnice. Vypravěč vzniklou situaci popisuje takto:

*„Dobrého vojáka Švejka uvítal obraz znázorňující dle nápisu, jak četař František Hammel a desátníci Paulhart a Bachmayer od c. k. 21. střeleckého pluku povzbuzují mužstvo k vytrvání. Na druhé straně visel obraz s nadpisem: „Četař Jan Danko od 5. pluku honvédských husarů vypátrá stanoviště nepřátelské baterie.“ Po pravé straně níže visel plakát „Vzácné vzory zmužilosti“. Takovými plakáty, jejichž text, s vymyšlenými vzácnými vzory, v kancelářích ministerstva vojenství skládali různí němečtí žurnalisté povolání na vojnu, chtělo to staré pitomé Rakousko nadchnout vojáky, kteří to nikdy nechtli, a když jim takové vzácné vzory zmužilosti posílali na frontu brožované v knížkách, balili si do toho cigarety z tabáku do dýmky nebo upotřebili to ještě vhodněji, aby to odpovídalo ceně i duchu sepsaných vzácných vzorů odvahy.“*¹⁵

Zobrazení skutečnosti tak, jak ji vidí vypravěč, je oproti dalším rovinám řeči poněkud strohé, nevzrušené a co nejvíce objektivní. I zde je však na první pohled patrna drsná ironie a zesměšnění reálných fakt.

Druhým vymežitelným pásmem, které lze v knize nalézt, je pásmo postav. Nalezneme zde širokou škálu nejrůznějších figurek, od pucfleka Balouna, typické lidové postavy znázorněné bez idealizace, až po intelektuála Marka, který však kromě svého intelektu a skepse nevyniká ničím. Jediným dominantním prvkem díla je totiž Švejk a okolo něho se také soustřeďují veškeré postavy. Ty můžeme rozdělit na postavy

¹⁴ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 21 – 22.

¹⁵ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 275.

lidové a postavy, které nejvíce podléhají Haškovu sarkasmu – většinou se jedná o rakouské důstojníky.

U většiny literárních děl, pomineme-li díla například V. Linhartové aj., kde je záměrně potlačena syžetová složka, se setkáme s postavami kladnými a zápornými. V Osudech dobrého vojáka Švejka však nelze jednoznačně určit, který hrdina je kladný a který stojí v jeho protipólu. Postavy se v průběhu děje proměňují podle toho, jak jsou vykresleny v různých situacích, autor s nimi opět rozehrává jakousi hru, jejich charaktery odkrývá, tají či deformuje podle potřeby. A tak se například polní kurát Katz stává figurkou oblíbenou, a to i přes to, že bagatelizuje a profanuje světem uznávanou církev:

„Polní kurát Otto Katz byl přece jen roztomilý člověk. Jeho kázání byla neobyčejně poutavá, legrační, osvěžující tu nudu garnisonu Uměl tak krásně žvanit o neskonalé milosti boží, sílit zpustlé vězně a muže zneuctěné. Uměl tak krásně vynadat z kazatelny i od oltáře. Uměl tak báječně řvát u oltáře své 'ite, missa est', celé bohoslužby provést originelním způsobem a přeházet celý pořádek mše svaté, vymyslet si, když už byl hodně opilý, úplně nové modlitby a novou mši svatou, svůj ritus, něco, co zde ještě nebylo.“¹⁶

Poslední a zároveň nejpozoruhodnější pásmem v knize představuje sám Švejk, o němž se vedly a dosud vedou polemiky nejvíce. Problematice jeho postavy se budou věnovat další kapitoly.

Osudy dobrého vojáka Švejka tedy nejsou a ani nemohou být charakterizovány jako historický román. Nejsou dokonce ani románem válečným. Přestože se Švejk skutečně do války odhodlaně vydává, na vozíčku s berlemi v rukách, volajíc přitom revolučně: „*Na Bělehrad, na Bělehrad!*“¹⁷, a značně poznamená životy lidí válčících na straně jedné i druhé, dokáže to bez toho, aniž by vstoupil na bitevní pole. Jeho zbraň je však zcela odlišná od zbraní skutečných vojáků. Zde se jedná o humor – takový, který ani časem nerezaví a který bez újmy odolává všem válečným útokům.

¹⁶ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 104.

¹⁷ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 75.

Jaroslav Hašek byl bezpochyby humoristou největšího formátu a už v jeho rané tvorbě můžeme nalézt hrdiny nápadně se podobající Švejkovi. Příkladem může být oddaný švédský voják v povídce *O hodném švédském vojákov¹⁸*, který velice ochotně a vehementně přehání ve svém chování a každý rozkaz splní s takovým nadšením a tak doslovně, že jej v podstatě přivede k naprosté absurditě. Proto ve chvíli, kdy umrzá na stráži s radostným přesvědčením, jak dobře koná svou povinnost, čtenáři úsměv ve tváři tuhne stejně rychle, jako se objevil.

Ironie a groteska v Haškově podání nabývá gigantických rozměrů a stává se tak něčím, co nejen rozesměje, ale také přivádí k zoufalství. Snad proto bývá Haškova tvorba, a zejména pak právě *Osudy dobrého vojáka Švejka*, řazena k expresionismu. Právě tento literární směr je založen na výrazu, pocitu odcizení a dramatických gestech. A stejně dobře jako mohl Edvard Munch, norský malíř a předchůdce expresionismu, svým obrazům vetknout za pomoci barev a tvarů takovou podobu, že se nám zdá, jako by se obraz šklebil a křičel, stejně tak dobře mohl Jaroslav Hašek namalovat podobný obraz, na nějž použil místo barev grotesku, ironii a sarkasmus, esence, které se různě střetávají v nepřetržitém proudu řeči. Problematice Haškova humoru i expresionistických prvků v jeho díle však bude náležet jiná kapitola. Vážná stránka, která se v *Osudech dobrého vojáka Švejka* nachází, však napovídá, že se nejedná ani o román ryze humoristický. Ačkoli příběhy, které jsou v knize vyličený, na první pohled působí jako anekdota, při bližším zkoumání zjistíme, že hranice běžné anekdoty značně přesahují. Situace, do kterých jsme prostřednictvím Švejkova vyprávění přenášení, začínají sice komicky, obsahují dokonce i gradaci, retardaci a rozuzlení, které jsou potřebné pro anekdotu, avšak obsahují také něco, čím se rámci anekdoty vymykají. Je to především nejednoznačnost a nejistota, kterou provází většina komických situací v knize. Komické jádro, které je stavebním prvkem anekdoty a je užito záměrně, zde jakoukoli připravenost postrádá. Příběhy a komické situace v nich obsažené plynou tak nějak volně a především nevypočitatelně v průběhu celé knihy.

1.2 Problematika titulů v dílech *Osudů dobrého vojáka Švejka*

Knih *Osudy dobrého vojáka Švejka* vznikala v letech 1921 – 1923 a tvoří ji čtyři díly; *V zázemí*, *Na frontě*, *Slavný výprask* a *Pokračování slavného výprasku*.

¹⁸ Povídka je obsažena v knize *Neznámé osudy dobrého vojáka Švejka* od Jaroslava Haška.

Čtvrtý díl zůstal nedokončen, autorského pera se proto chopil Haškův obdivovatel Karel Vaněk a vytvořil tak závěr, který však s Haškovým osobitým literárním stylem nemá mnoho společného¹⁹. Zajímavá je už analýza pouhých titulů. Tomu se věnuje například P. Blažiček. Je známo, že titul by měl čtenáři o knize něco málo prozradit ještě předtím, než se do příběhu začte. Názvy jednotlivých dílů Osudů dobrého vojáka Švejka jsou krátké, jednoduché a – řeklo by se – výstižné. Při podrobnější četbě však zjišťujeme, že titulu se přibližuje pouze první z dílů, tedy V zázemí. Zde se skutečně Švejk nachází v Praze, obchoduje se psy, prochází rukama lékařů... Druhý díl s názvem Na frontě už však dalšímu textu neodpovídá. Děj se na frontě neodehrává, ba co víc – Švejk na ni během celého dílu jedinkrát nevzkročí. Text se za svými tituly citelně opožďuje. Jak je to možné? Proud řeči je tak silný, že strhává všechno kolem a nepřetržitě zaostává za tím, co autor navrhl. Text se rozlévá do všech stran, doslova přetéká z původní linie, ve které se měl držet.

Haškovo vyprávění je založeno na epizodách, které se na sebe neustále navrstvují a mezi něž se dostávají stále další, nové a nové příhody. Jeho vyprávění je místy tak chaotické a neucelené, že se dějství vylíčené na pár řádcích přesune zcela na jiné místo, než kam bylo původně směřováno (jako příklad uvádím scénu, ve které polní kurát Katz naříká, že prohrál Švejka v kartách:

„Všechno je marné, Švejku. Proti osudu se neubrání nikdo. Prohrál jsem vás i těch vašich sto korun (...). „A bylo v banku hodně?“, otázal se Švejk klidně, „nebo jste málokdy dělal forhonta? Když nepadá karta, je to velmi špatné, ale někdy je to mizérie, když to jde až příliš dobře. Na Zderaze žil nějaký klempíř Vejvoda a ten hrával mairáš v jedné hospodě za Stoletou kavárnou (...) Hráli tedy pětníkovýho jedník a on držel bank. Všichni se ztropili a tak to rostlo do desítky. (...) Bank rost a už tam byla stovka. (...) Vejvoda chtěl se toho zbavit, a jak potom povídá, chtěl táhnout třeba až do třiceti, jen aby to nevyhrál, a místo toho dostal dvě esa (...) Hostinský to nevydržel. Měl právě přichystaný peníze do pivovaru, tak je vzal, přised s, strčil napřed do toho po dvou stovkách, pak zamhouřil oči, otočil židili a povídá, „s votevřenýma kartama“. (...) Bylo ohromný ticho, Vejvoda otočí a vona se objeví třetí sedmička. Hostinskej zbledl jako křída, byly to jeho poslední peníze, vdešel do kuchyně a za chvíli přiběhne kluk, kterej se u něho učil, abychom šli pana hostinskýho uříznout, že prej visí na klíce u

¹⁹ Pokračovateli Karlu Vaňkovi bude věnován prostor v poslední kapitole mé diplomové práce.

okna. Tak jsme ho odřízli, vzkřísili a hrálo se dál. (...) Trvalo to několik hodin a před starým Vejvodou rostly tisíce a tisíce. (...) Konečně přišel na nápad. „Já jdu na záchod“, povídá komíníkovi, „vezměte to za mne, pane mistře“. A jen tak bez klobouku vyběhl na ulici a přímo do Myslíkovi ulice pro strážníky. Našel patrolu a oznámil jí, že v tej a tej hospodě hrajou hazardní hru. (...) Za chvíli vrazili tam strážníci, dlaždič vykřik: „Spas se, kdo můžeš“, ale nebylo to nic platný. Zabavili bank, vedli všechny na policii. (...) Vejvodu jako udavače pustili a slíbili, že dostane zákonnou jednu třetinu odměny ze zabaveného banku, asi přes sto šedesát miliónů, von se ale do rána z toho zbláznil a ráno chodil po Praze vobjednávat si nedobytný pokladny na tucty. Tomu se říká štěstí v kartách.“²⁰.

Hašek se skutečně vyžívá v barvitém líčení všemožných událostí, nadržuje se nijakému cíli, jeho řeč nespěchá za zápletkou a rozuzlením, nýbrž neustále volně plyne. Je proto pochopitelné, že při epickém tempu, které autor nasadil, není možné držet se prvotně naplánovaných titulů.

A tak v dílu s názvem Na frontě se dozvídáme o tom, jak Švejk s nadporučíkem Lukášem odjeli do Prahy, sledujeme Švejkovu budějovickou anabazi a nakonec se s ním dostáváme k 11. kumpanii 91. regimentu. Ani tento pobyt se však neodehrává na frontě, nýbrž v zázemí v Uhrách. Třetí díl s názvem Slavný výprask taktéž neodpovídá textu, který následuje. Nepřichází žádná bitva, „výprask“, natož prohraný. Na konci tohoto dílu se sice kumpanie dostává do Polska, ne však na frontu. Hluk válečné vřavy okusí Švejk se svou kumpanií až ve Zóltance, kam se dostane na konci 4. dílu, jehož název Pokračování slavného výprasku je již zcela scestný.

1.3 Prostředí a podmínky, za kterých román vznikal

Krátce po vydání prvních sešitů *Osudů* se mezi literárními kritiky rozmohla obširná debata. Vznikaly první polemiky nad smyslem tohoto díla, díky nimž se kritikové a vědci seskupili do několika pomyslných táborů, které se sebou navzájem válčily. Švejk se tak ve velice krátké chvíli po svém zrodu stal loutkou, kterou si česká i světová literární půda přizpůsobovala a podrobovala svým názorům a nasazovala mu

²⁰ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 187 – 191.

tak všemožné ideologické masky. Těch se dobrý voják Švejk nezbavil ani během let dvacátých, ani po druhé světové válce, ani v dobách přísného socialismu.

Je známo, že velká díla snáze podléhají tomu, aby byla dříve či později vzata do rukou ideologů a přetransformována do podoby, jíž si doba žádá. Literární kritika pracuje s pojmy demonstrace a přesvědčení, které chápe jako hlavní kritéria literárně kritické činnosti. Kritik něco performuje právě tím, že se o tom snaží recipienta přesvědčit a následně to demonstrovat. Osudy dobrého vojáka Švejka se tak mohou velice snadno stát humorným románem a Švejk idiotem, který proplová válkou, ani neví jak. Mohou se stát varovným dílem, které je třeba dát na pranýř pro jeho všiváctví, které dalo nepěknou nálepkou českému člověku...

Dobrý voják Švejk se stane ideologickou figurkou po dlouhá a dlouhá léta. Tu a tam se však najdou tací, kteří se budou snažit objevit skrytá poselství díla (například M. Jankovič, P. Blažíček aj.). Jejich postřehy však ve velké míře přehluší vládnoucí režimy. Švejk tak bude moci poodhalit svou pravou tvář v letech šedesátých, více potom v letech sedmdesátých. Ovšem hovořit ve spojení s Osudy anebo kterýmukoli jiným literárním dílem o pravé tváři či skrytých smyslech, které mají být viděny²¹, nelze. Osudy dobrého vojáka Švejka, literární dílo obrovského rozsahu co do počtu příběhů, zápletek, postav, tak také rozmanitosti jazyka, nemohou být nahlíženy skrze nějakou univerzální interpretaci. Kritik či sám čtenář na něj může nahlížet různě a při jeho rozboru uplatňovat postupy formalistické, strukturalistické, může číst dílo metodou *close reading*²² anebo v něm dekonstruktivním čtením hledat nedokonalosti, jež jej uvádějí do neustálého pohybu a činí z něj dílo neuchopitelné a neredukovatelné. Každý nový postřeh se tak může stát inspirací pro další uvažování a zkoumání, avšak nikdy nebude plnit funkci nosného prvku díla, který má schopnost určit celý jeho záměr a dát mu tak univerzální, jednotný význam.

Důležitý přínos v tomto směru zaznamenali strukturalisté, kteří v jistém směru navazovali na myšlenky formalismu, avšak při analýze literárního textu se nezaměřovali pouze na jeho formu, ale také na další okolnosti, které dílo utvářejí. V této souvislosti nelze opomenout Mukařovského výraz *sémantické gesto*. Sémantické gesto by se dalo

²¹ Tuto teorii zastávala například Nová kritika, teoretický literární směr rozvíjející se v 60. letech v USA. Nová kritika se snažila o pečlivé čtení, jehož cílem je odkrýt v textu prvky, které tam nehybně leží. Ty, které tam autor schoval jako skrytá poselství, která je třeba odhalit.

²² *Close reading* = uzavřené čtení. Jedná se o pojem související s novou kritikou a zároveň snahu o pečlivé čtení, při němž se recipient soustředí výhradně na samotný text.

velice zjednodušeně chápat jako jakési významové sjednocení díla, které objevujeme během četby. Jedná se o něco neuchopitelného, co spojuje významové složky daného uměleckého textu a co nelze jednoznačně definovat. Sémantické gesto je prvek, který má být objevován vnímatelem. Autor za ním nemusí stát, nemusí na něm nést podíl; zůstává spíše v pozadí. Vnímatel má tu schopnost sémantické gesto díla měnit a pozměňovat. Proto se také mohou analýzy starší a nové odlišovat od původního autorova záměru.

Osudy dobrého vojáka Švejka způsobily na poli české literatury značný rozruch. Přijetí románu bylo rozporuplné, především proto že vycházel v sešitech a byl tudíž chápán jako lidová četba. Tradiční zahraniční kritika se soustředila na velké romány ruských, francouzských či anglických klasiků a Osudy si na její přízeň musely ještě nějaký čas počkat.

Složitá situace byla v české literární kritice. V prvních desetiletích 20. století v literatuře stále ještě převládaly myšlenky a tendence národního obrození. Tradiční model zobrazující českého člověka jako válečníka, který svádí boj se sociálními problémy a který, utlačován a sužován okolnostmi, přece nepoleví, se ukázal být jako dobře fungující, proto nebylo nutné jej jakkoli měnit. Myšlenka národní pospolitosti a zobrazování námětů ze života malého českého človíčka však také poměrně úspěšně bránila tomu, aby se česká literatura začala otevírat světu. Podobný ustrnulý model najdeme také v literárním jazyce. Český jazyk, ačkoli v zásadě velice bohatý, byl v důsledku nepravidelného vývoje a neustálé nadvlády cizích jazyků málo kultivovaný. Vznikaly veliké rozdíly mezi formou spisovnou a mluvenou. Literární jazyk ve velké míře ochudil romantický a vlastenecký postoj, který byl vyzdvihován během celého 19. století.

Ačkoli s nástupem avantgardy na počátku 20. století se také u nás objevila díla hodna větší pozornosti (jako příklad moderní tvorby uvádím dílo bratrů Čapkových), která ukazovala, že se s literaturou začíná něco dít, žádné z uměleckých děl nezpůsobilo takový ohlas jako Osudy dobrého vojáka Švejka.

Důvodem je fakt, že české prostředí, které je v knize zobrazováno, se objevuje v kontextu světové války. Toto téma samozřejmě nedominuje pouze Osudům, ale také mnoha dalším českým románům. Osudy dobrého vojáka Švejka však mají esenci, která umožňuje, aby se dílo stalo dobře vnímatelným i mimo české prostředí. Hlavní hrdina Josef Švejk i ostatní postavy tu totiž kromě svých soukromých každodenních bojů svádějí zápas mnohem razantnějších rozměrů – zápas o holý život. A přitom nemusejí

na válečné pole vůbec vstoupit. Osobitost Haškova humoru, způsob, jakým uchoпил téma zachycující světovou událost a všudypřítomné hraní si a experimentování s řečí způsobily, že se český román zcela zbavil obrozeneckých tendencí a posunul jej do zcela nových měřítek.

2. Hlavní kritiky Osudů dobrého vojáka Švejka ve 20. letech 20. století

U zrodu slávy Osudů dobrého vojáka Švejka stojí několik kritik, které byly napsány záhy poté, co vyšel první ze sešitů. Mezi nejdůležitější zastánce Haškovy tvorby patří zejména Ivan Olbracht a Max Brod. Oba významní autoři a kritici dokázali ocenit kvalitu díla a dali první podněty k dalším literárním analýzám. Ivan Olbracht ve své kritice v několika větách shrnul to, co většina kritiků po přečtení Osudů tušila, ale bála se anebo nedokázala vyslovit: „*Osudy dobrého vojáka Švejka jsou totiž válečným románem. Přečetl jsem několik válečných románů a sám jsem konečně i jeden napsal. Ale z žádného nevysvítá celá ta ničemnost, blbost a surovost světové války tak zřejmě jako z knihy Haškovy. Nás všechny bila válka kyji do hlavy, když jsme psali, seděla nám v týle a srážela nám čela na papír a dovedli-li jsme se vzpřímiti, dělo se to jen s napětím vši vůle i svalstva. Hašek neměl potřebí válku v sobě přemáhati a vítěziti nad ní. Stál nad ní již od samého počátku. On se jí smál.*“²³. Kromě tohoto postřehu nastolil I. Olbracht také otázku problematiky češství v Haškových Osudech dobrého vojáka Švejka: „*Švejk je ve světové literatuře zcela novým typem... Český Honza, po prvé objevený v umělé literatuře a postavený do rušného novodobého života. (...) Chytrý idiot, snad přímo geniální idiot, který to svým přiblblým, ba přímo mazaným dobráctvím všude musí vyhrát. (...) Nebylo by možno, aby tento nový literární typ v nás budil tolik zájmu a tolik veselosti, kdyby byl vzat odněkud zvenčí, odněkud mimo nás, kdyby švejkovina nebyla součástíou (...) i nás všech.*“²⁴.

V úvahách I. Olbrachta se zrcadlí názor, se kterým se později ztotožní velká část literárních kritiků; totiž že Švejk je náš. Že náš malý národ přeci jen dokázal to, oč takovou dobu usiloval. Odpouští mu dokonce i jazyk, který je místy velice vulgární a lidový: „*Je pravda, ta hojnost hoven a jiných podobných věcí by byla v každé jiné knize protivná, poněvadž by všude jinde působila dojem schválnosti a bravury, u „Dobrého vojáka Švejka“ se snese, patří k němu.*“²⁵ Olbrachtův příspěvek k Osudům dobrého

²³ OLBRACHT, Ivan. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. s. 6 – 7. - tuto studii mi v elektronické formě zapůjčila Bc. Pavla Hlaváčková studující na FF MU v Brně obor Český jazyk a literaru.

²⁴ tamtéž, s. 8.

²⁵ tamtéž, s. 7.

vojáka Švejka nepřináší žádnou hlubší analýzu díla, nezaměřuje se na jeho jednotlivé složky, ba dokonce bychom mohli říct, že na jeho hodnoty nahlíží pouze povrchně, když píše, že *Osudy* jsou válečným románem plným humoru, avšak pokládá pomyslný základní kámen dalším, hlubším analýzám tohoto bezesporu moderního románu.

Zásadní klíč k rozluštění alespoň malé části Haškova stěžejního díla přináší ve 20. letech také M. Brod ve své kritice *Dobrý voják Švejk*. Brod jako vůbec první literární osobnost osvobozuje Švejka od českých poměrů a jeho význam posouvá daleko výš: „... *taková postava vypovídá cosi nevyhovitelného nejen o vlastním národě, nýbrž že má nadto co činit s nejtajemnějšími základy bytí všeho lidstva.*“²⁶. Švejkova přizemnost a idiotství tak rázem nabývá nových rozměrů. Švejk je srovnáván s literárními postavami světového formátu jako například s moudrým bláznem Sancho Panzou z románu *Důmyslný rytíř don Quijote de la Mancha* od španělského autora Miguela de Cervantese y Saavedry a dostává se tak do podvědomí literárního zájmu ve světě. Také Švejk, podobně jako již zmíněná postava Sancho Panza, je ukázkou toho, že člověk je skutečně nezničitelný.²⁷

2.1 Kdo je Josef Švejk?

Krátce po vydání *Osudů* se mezi literárními kritiky rozmohla také debata o tom, kdo vlastně je Josef Švejk? Do jaké míry je dílo inspirováno reálnou postavou? Je možno hodnotit knihu jako autobiografickou? Například Josef Kopta, český spisovatel a novinář, tři roky po vydání posledního dílu *Osudů* vyslovil domněnku, která je jasným důkazem toho, že Haškovo dílo bylo do značné míry spojováno s jeho životem: „*Jsou pak ti, již přesvědčení tvrdí, že Hašek stvořil Švejka k svému obrazu. Je to opravdu Haškov svět. Haškova dobrodružná minulost, Haškovy divoké kousky a nakonec i Haškova maska, která je Švejkem promítnuta.*“²⁸.

Český novinář Jaroslav Veselý dokonce tvrdí, že Jaroslav Hašek se s Josefem Švejkem osobně znal. Josef Švejk mu v pražském Hostinci U Kalicha poté vyprávěl celý svůj životní příběh, z nějž poté většinu příběhů použil Hašek právě v *Osudech*

²⁶ BROD, Max. *Dobrý voják Švejk*. s. 178. – tuto studii mi v elektronické formě zapůjčila Bc. Pavla Hlaváčková studující na FF MU v Brně obor Český jazyk a literatura.

²⁷ Tuto myšlenku rozvinul ve své kritice Max Brod.

²⁸ PYTLÍK, Radko. *Švejk dobývá svět*. Hradec Králové : Kruh, 1983. s. 24.

dobrého vojáka Švejka²⁹. Proti těmto úvahám vystoupil například známý český haškolog Radko Pytlík, který právem označil tyto domněnky za historicky nepodložitelné a tudíž pro analýzu knihy *Osudy dobrého vojáka Švejka* nepodstatné. K tomuto názoru se přiklání také Richard Hašek, vnuk Jaroslava Haška, který však nepopírá, že postava Josefa Švejka fakticky existovala a že je možné, že se s ní Jaroslav Hašek skutečně potkal. Soudů o tom, zda má anebo nemá smysl spojovat autorův život s jeho literárními počiny, se záměrně zříkám, ačkoli polemiky o tom, do jaké míry je třeba hodnotit *Osudy dobrého vojáka Švejka* jako autobiografické dílo, ještě zdaleka neutichly. Přikláním se k názoru francouzského strukturalisty Rolanda Barthesa, který ve své práci s názvem „*The Death of the Author*“ z roku 1977 vyvrací historické pojetí literárního autora coby primární složky, která stojí u zrodu literárního textu a snaží se dokázat, že autorství není zdaleka tak všeplatným pojmem, jak si společnost myslí. Na příkladech autorů jako je např. Proust a na teoretických pracích surrealistů ukazuje, že odsunutí autora do pozadí a soustředění se výhradně na jazyk, jakým je kniha psána, je předpokladem vzniku moderního textu.

V zahraničním, ale především v českém prostředí se začnou střetávat dva názory: zda se Švejk chová záměrně jako idiot, aby se tak vyhnul válce a vyhrál nad ní coby pasivní hrdina, anebo se za jeho humorem skrývá celá podstata lidského bytí a přirozené lidské sebeobrany. To jsou otázky, které nastolí 20. léta, které rozvinou léta 30. a o jejichž odpovědi se budou snažit zejména v šedesátých a sedmdesátých letech osobnosti české literární kritiky a vědy, jmenovitě například M. Jankovič, R. Pytlík, Blažíček, R. Grebeníčková, H.D. Zimmermann a jiní.

Ve 20. letech vypukly poměrně rozsáhlé boje týkající se nejen interpretace *Osudů dobrého vojáka Švejka* a zařazení této knihy k určitému literárnímu žánru, ale také boje týkající se povahy této knihy a její místo v české literatuře. Zkostnatělým kritikům a iniciátorům kulturního života vadil především nevhodný, ba dokonce pobuřující charakter knihy. Vulgární výrazy podléhaly cenzuře a *Osudy* se tak staly knihou více umlčovanou nežli knihou, která má svou moderností uchvátit svět.

²⁹ Tuto domněnku nastínil při rozhovoru pro časopis *Květy* vydaného dne 7.9.1968. Článek nesl název Jaroslav Hašek – přítel Josefa Švejka.

2.2 Německý překlad Osudů dobrého vojáka Švejka od G. Reiner

Ani nápadné mlčení literární kritiky však nezabránilo tomu, aby se o Osudech dobrého vojáka Švejka začalo více mluvit. Velikým impulsem pro další analýzy tohoto díla byl jeho německý a ruský překlad (oba překlady vyšly roku 1926). Díky německému překladu od G. Reinerové se Osudy dobrého vojáka Švejka začaly brzy srovnávat s celosvětově uznávanými díly Sthendalovými, díly Tolstého aj. Německá i ruská literární kritika Švejka s nadšením přijala. V těchto zemích převládal názor, který krásně vystihují slova Karla Kreibicha. Ten r. 1928 řekl: „*Geniálnost Švejkových osudů, popsaných Haškem, je v tom, že v zrcadle jednání a činů tohoto idiota ostře se odráží všechna krutost, lživost, hniloba, pustota a idiotismus Rakouska a jeho systému, že Švejk se koneckonců stane jako figura silnější, než celé Rakousko, jako figura, o niž se stát rozbíjí jako o tvrdou skálu. Obrazy ze starého Rakouska procházejí před nezničitelným Švejkem a jsou jím rozdraceny. V tom je tajemství kolosálního úspěchu Švejka v jeho vlasti.*“³⁰.

A tak zatímco ve světě byly odhalovány a vyzdvihovány hlavní hodnoty této knihy, u nás byla chápána spíše jako obskurní literatura nehodná jakékoli pozornosti. Poté, co se Osudy dobrého vojáka Švejka dostaly do podvědomí široké veřejnosti, vzrostla v Čechách zároveň i obecná nechuť k tomuto dílu.

Ani v již zmíněném Německu však Švejk nebyl přijat bez výhrad. Dokonce i tady byl považován za literaturu, která může být svým způsobem velice nebezpečná a není proto dobré o ní mluvit. A tak stejně jako byl od roku 1928 Švejk hromadně vyřazován z knihoven, byl v Německu roku 1933 hromadně pálen na hranici stejně jako nenáviděný Thomas Mann a jiní „škodní“ autoři a na svou slávu si musel ještě chvíli počkat.

Knihkupci, zejména čeští, se bránili vydávání takové knihy. G. Reiner vzpomíná na rozpačité reakce svých přátel poté, co se rozhodla Osudy přeložit: „*Sotva se proslechlo, že chci Švejka překládat, útočili na mne ze všech stran protesty a varování. Přední český kritik, můj známý, jehož jsem požádala o krátký úvod, řekl mi, že pro mne udělá všechno, ale k něčemu takovému se nemůže propůjčit. Zapřísahal mne jako dobrý přítel, abych nekompromitovala český národ překladem takové knihy.*“³¹

³⁰ PYTLÍK, Radko. *Švejk dobývá svět*. Hradec Králové : Kruh, 1983. s. 15.

³¹ PYTLÍK, Radko. *Švejk dobývá svět*. Hradec Králové : Kruh, 1983. s. 52.

Dokladem o tom, jak kriticky byly Osudy dobrého vojáka Švejka u knihkupců přijímány, je například výrok německého knihkupce E. Weinfurtera, který se k vydávání Haškova románu vyjádřil takto: „*S takovou sprostou literaturou, jež má za účel místo inteligence vychovati národ neomalenců a sprostáků, nepracujeme a nechceme hanobiti jméno naší firmy. To je literatura jen pro komunisty a ne pro českého člověka.*“³² Nakonec se však Osudy dobrého vojáka Švejka objevily také na pultech tohoto knihkupectví. Ačkoli byl román zavrhován a odsuzován a veškeré jeho umělecké hodnoty byly popírány, šlo při nejmenším o počín velice zajímavý, který vzbudil zájem společnosti.

2.3 Literární kritika Josefa Švejka ve 20. letech 20. století

Popřevratová veřejnost Haška odsoudila, literární kritika zůstala – až na výjimky - nestranně mlčet. Zmíněnou výjimku tvořily především kritiky Viktora Dyka. Haškovi bylo vyčítáno, že svou rebelantskou a bohémskou povahu, kterou mohl oslňovat nanejvýš v pražských hospodách, promítl do své knihy. Viktor Dyk vyčítá Osudům, že jsou dílem, které bagatelizuje a znehodnocuje literaturu, která oslavovala válku a pravé hrdinství spatřovala v bojovném a nebojácném vystoupení legií na Sibiři a ve Švejkovi vidí nanejvýš nebezpečný úkaz hrdiny – flegmatika, který svou negací a pasivitou vůči českému národu právem vzbuzuje ve společnosti pobouření: „*Ze všeho, co zde bylo, bilo se a umíralo, zbyl tu jediný hrdina, hrdina ulejšák.*“ Podobný názor zastával také další z Haškových kritiků, Arne Novák: „*Světové pověsti došel díky svému panevropskému defétismu a své nevyčerpatelné trivialitě Jaroslav Hašek, zcela neliterární spisovatel, když vytvořil neodolatelný válečný typ, dobrého vojáka Švejka, zbabělého a nechutného, idiotsky se tvářícího šaška, jenž svým vítězným smíchem své cynické převahy nad rakouskou armádou zachraňuje zdravou a páchnoucí kůži*“³³

Viktor Dyk patřil spolu s dalšími autory k českým nacionalistům. Pro skupinu nacionalistů, kteří bojovali za zviditelní našeho národa ve světě, bylo důležité, aby česká společnost měla hrdinu – bojovníka. Revolučního hrdinu, který odhodlaně půjde do kterékoli bitvy a položí život za český národ. Je proto přirozené, že Haškův hrdina, dobrý voják Švejk, nezapadl a ani nemohl zapadnout do těchto představ. Nacionalističtí

³² OLBRACHT, Ivan. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. s. 5. - tuto studii mi v elektronické formě zapůjčila Bc. Pavla Hlaváčková studující na FF MU v Brně obor Český jazyk a literatura

³³ PYTLÍK, Radko. *Švejk dobývá svět*. Hradec Králové : Kruh, 1983. s. 25.

kritikové měli pravdu. V knize je skutečně zobrazeno lidské flegma. Co se však za ním ukrývá, nedokázala česká kritika ve 20. letech odhalit, jelikož se k hlubšímu zkoumání textu nedostala. Veškeré výklady Osudů dobrého vojáka Švejka se daly shrnout do jedné věty: Švejk je idiot a všivák a takovýto literární typ nemůže reprezentovat český národ. Na nacionalistické kritiky reagoval Laco Novomeský, slovenský básník a publicista: „*Ten, kdo odmítá Švejka ve jménu bojovnosti, Švejkovi vůbec neporozuměl.*“³⁴. Do opozice proti Dykově kritice Švejka se postavil například také J. Fučík, který velice záhy po vydání Osudů postřehl hrůzu v očích buržoazní třídy: „*(...) bude jednou Dobrý voják Švejk školní četbou, na niž učitelé historie budou demonstrovat rozklad buržoazní třídy a její armády, jenž byla jejím posledním trumfem. A možná, že z pilnosti budou žáci číst také článek Dykův, který jim dá poznat, že buržoazie dobře věděla o nebezpečí svého konce, a přece nemohla podniknout nic, co by ji ochránilo před vítězstvím armády „úředních blbů*“³⁵

2.4 Švejk jako reprezentant české povahy a proletářský hrdina 30. let 20. století

Důležité poznatky k tématu Švejka coby zástupce českého lidu přinesl článek J. Kopty s názvem *O českém všiváctví*³⁶. Ve svém příspěvku představuje pojem všiváctví v novém, pozitivním světle. Nepopírá, že český národ má se všiváctvím co dočinění. Vysvětluje to tím, že Češi neměli čas ani prostor k utváření vlastních názorů a postojů. Zápasili s nadvládou Rakouska, Německa a neustále byli pod vlivem někoho cizího. Bylo a je proto pro ně přirozené se k někomu přimknout, ustrnout v určitém flegmatu a namísto boje rezignovat a podřídit se. Avšak také Češi umějí bojovat a nejednou se dokázali postavit rakouskému vpádu. Kouzlo českého všiváctví Kopta správně spatřuje v humoru, který si svou ironií a skrytým sarkasmem uchovává jedinečnou podobu. A proto by český národ měl být hrdý na Osudy dobrého vojáka Švejka, protože právě toto dílo je ukázkou českého všiváctví v pravém slova smyslu. Je důkazem toho, že Češi mají smysl pro humor. V závěru svého článku Kopta zmiňuje, že dnes se pojem

³⁴ PYTLÍK, Radko. *Švejk dobývá svět*. Hradec Králové : Kruh, 1983. s. 26.

³⁵ tamtéž, s. 44.

³⁶ KOPTA, Josef. O českém všiváctví. *Přítomnost*. 1926, s. 9 – 11. - tento článek mi v elektronické formě zapůjčila Bc. Pavla Hlaváčková studující na FF MU v Brně obor Český jazyk a literaturu.

všiváctví vrací ke svým původním, negativním výkladům a že také český národ pozbyl veškerého humoru. Osudy dobrého vojáka Švejka je proto kromě jiného důležitým humoristickým dokumentem.

Důkladnější interpretaci Osudů dobrého vojáka Švejka nepřinesla ani proletářská ideologie ve třicátých letech. Pod její taktovkou se Švejk stává komickým výjevem, usměvavou figurkou a dostává podobiznu legračního pražského blázna a proletářského hrdiny. Hašek se tak dostává do konfrontace například s J. Wolkerem, osobností považovanou za průkopníka proletářské literatury. Výrok J. V. Plevy z roku 1931 charakterizuje nové pojetí Švejka velice výstižně: „*Za počátky české proletářské literatury považují ani ne díla Wolkrova, jako Haškova Švejka*“³⁷.

Čeští příznivci proletářské literatury byly fascinováni Švejkovou komikou, stal se pro ně figurkou, která splňovala veškeré požadavky postav známých například z *commedia dell'arte*. Hlubší význam knihy, jakožto i její vážnou stránku, na které je demonstrován rozklad všech tradičních lidských hodnot, nebylo potřeba hledat. Důležitý byl smích a také fakt, že tento na první pohled prostý a jednoduchý výsměch je určen buržoazní třídě. To přišlo proletářům českým, ale především také ruským nesmírně vhod. V. A. Ovsejenko řekl: „*Hašek je náš. Hašek s neotřesitelnou přesvědčivostí, se silnou, žhavou nenávisť stává na pranýř prohnilý, panský buržoazní svět. Hašek prozírá na obrysy nového života, kde nebude vykořisťování člověka člověkem a kdy bude konec s nejhroší formou vykořisťování – s imperialistickou válkou. Československá buržoazie nemá ráda Haška, stydí se za něj jako za tajnou nemoc. Proletářské Československo, proletářská inteligence z celého světa je na Haška hrdá jako na jednoho ze svých nejlepších tvůrců.*“³⁸. Ze Švejka se ve třicátých letech pomalu ale jistě stával národní lidový hrdina. Toto je jistě jeden z mnoha možných výkladů, avšak v rukách proletářů se stává toto pojetí Švejka zároveň jedinou možnou interpretací. To knihu ve veliké míře omezuje, jelikož takový výklad nedovolí, aby se literární analýza Osudů posunula někam dál. S pojetím Švejka coby lidového hrdiny, jehož lidovost je chápána na jedné straně jako odstrašující příklad české malosti a na straně druhé jako výraz české revoluce, si však nelze vystačit³⁹.

³⁷ PYTLÍK, Radko. *Švejk dobývá svět*. Hradec Králové : Kruh, 1983. s. 20.

³⁸ tamtéž, s. 64.

³⁹ V 60. letech se rozvinou ostré debaty mezi některými literárními osobnostmi. V. Černý napíše článek, v němž bude kritizovat Švejka a nahlížet na něj jako na zhoubu českého národa. Problematice lidovosti a jejímu poněkud jednostrannému nahlížení na ni se věnuje např. M. Jankovič, který ve svém článku

Sláva Osudů dobrého vojáka Švejka se ve třicátých letech úspěšně šířila do Ruska. Švejk přestal být na nějaký čas vnímán jako podvratný živel, nebyl dokonce vnímán ani jako nový literární typ, kterého je třeba hlouběji poznávat. V Rusku se stal komickou figurkou, která oplývá neuvěřitelnou silou – svým smíchem ničí všechny své škůdce a zároveň také škůdce všech proletářů. Je proto přirozené, že si Rusové Švejka přisvojili a že je pro ně, jak o tom hovoří A.V. Lunačarskij: „(...) vítězná figurka české literatury v SSSR. Je tu ohromně populární. (...) Počet jeho vydání neznám, ale je jistě nejrozšířenější z ruských knih, protože pronikl i do vesnic.“⁴⁰. Haškovu činnost v Rudé armádě oceňovali také čeští proletáři a viděli v ní zcela jasnou a jedinou spojnici s Haškovým stěžejním dílem. A tak díky tvrzením, podobným tomu, které ve třicátých letech vyřkl Ladislav Štoll: „*Haškova činnost v Rudé armádě je pak pozoruhodným dokladem vývoje jednoho z našich „prokletých básníků“*“, se Osudy dobrého vojáka Švejka opět na několik let, a dalo by se říci i desítek let, uzavřely do prostoru uměle vytvořeného proletářskou a později komunistickou ideologií. I přes tuto masku, za kterou zůstal hlubší smysl Haškova díla schován, bylo zřejmé, že se s Osudy začíná něco dít a že se stávají dílem, které svou popularitu jen tak neztratí.

2.5 Německá dramatizace Josefa Švejka od E. Piscatora

Po německém překladu G. Reinerové a později také ruském překladu Osudů dobrého vojáka Švejka vzrostla vlna zájmu o toto umělecky zajímavé dílo. A tak zatímco v Čechách se Haškův moderní román dále setkával s nepochopením veřejnosti, anebo byl proletáři propagován jako revoluční síla, kterou je ideální použít ke zlikvidování nepřátelské buržoazie, v Rusku a Německu se Švejk stává nedílnou součástí kabaretních vystoupení a divadelních představení.

Důležitou roli v interpretaci Osudů dobrého vojáka Švejka sehrála postava Erwina Piscatora, berlínského režiséra, který se zasloužil o uvedení Osudů dobrého vojáka Švejka na prkna berlínského Divadla na Nollendorfském náměstí. Premiéra proběhla roku 1927 a s úspěchem se hrála celý rok. Josef Švejk, jakého představil E. Piscator, měl na rozdíl od všech svých dosavadních ztvárnění mnohem hlubší smysl. Vystupoval zde nejen jako oficiálně uznaný blb, kterému je jedno, kdo s kým vede

s názvem *Spor o Švejka* přinese mnoho nových podkladů a postřehů umožňujících hlubší analýzu díla. O této problematice bude pojednáno v následující kapitole.

⁴⁰ PYTLÍK, Radko. *Švejk dobývá svět*. Hradec Králové : Kruh, 1983. s. 63.

válku a jak vlastně skončí osud jeho i lidí kolem něj a který neumí nic jiného než si dělat srandu a bagatelizovat všechny situace a lidi, kteří se vyskytnou v jeho blízkosti, ale také jako síla, která má schopnost nepřátele rozkládat a ničit. Německo přineslo dobrému vojáku Švejkovi obrovskou slávu, která se začala záhy šířit do celého světa. Zatímco v Čechách byla kniha stále považována za něco podřadného a vulgárního, co v zahraničí ničí dobrou českou pověst, Němci odhalili hlubší podstatu Haškova díla a jeho originalitu.

Josef Švejk se stále ukazuje ve vší své prostotě, avšak na tu již není nahlíženo jako na cosi nepřipustného a omezeného, ale naopak jako na něco, co je společné všem národům. Švejkův humor se stává zbraní, kterou se jedinec v této absurdní době, jíž válka přináší, může bránit. Švejkova přízemnost a jeho duševní klid jsou poprvé viděny jako cosi monumentálního, co má tu schopnost vše kolem rozkládat a ničit bez toho, aniž by sám Švejk utrpěl jedinou újmu. Společenská groteska v Piscatorově pojetí konečně může představit Osudy dobrého vojáka Švejka jako dílo, které je třeba brát nejen s humorem, ale také s nesmírnou vážností. Právě tento Josef Švejk nemilosrdně odhaluje absurditu světa, na niž lidstvo bez pomoci zaniká. Na druhé straně je však také zdárným příkladem toho, jak se dá proti této absurditě bojovat. Veškeré příběhy, kterými Josef Švejk své okolí zahrnuje, nejsou pouhými báchorkami, které mají pobavit. Neskrývá se za nimi pouze přízemní humor Haškův, ale také obrovská síla, která způsobí, že jedno slovo má mnohem větší účinek než celá jedna armáda. O významu epické látky mluví E. Piscator takto: „(...) *zatímco jiní autoři k válce „zaujímají stanovisko“, polemizují s ní, román J. Haška je pozoruhodný tím, že v něm válka, dalo by se říci, ruší samu sebe. (...) Je to román, v němž i při pasivitě hlavního hrdiny je vše v neustálém pohybu. (...) Tímto neustálým pohybem epické látky je velkolepě vyjádřena veškerá horečka války*“⁴¹.

K tomu, aby byl Švejk veřejnosti ukázán v novém světle, posloužily Piscatorovi kromě jiného také ilustrace G. Grosze. Ilustrace tvoří v rámci interpretace Osudů dobrého vojáka Švejka samostatnou kapitolu. Přítomnost ilustrací v literárním textu, ať záměrně či nezáměrně, působí na fantazii recipienta, v případě uměleckého textu čtenáře. Nabízí totiž jednu z možností, jak se dá nahlížet na příběh v knize obsažený a mnohdy se tak stává součástí pozdější interpretace. To však je do značné míry pro literární text omezující.

⁴¹ PYTLÍK, Radko. *Švejk dobývá svět*. Hradec Králové : Kruh, 1983. s. 53.

2.6 Funkce ilustrací v Osudech dobrého vojáka Švejka

Osudy dobrého vojáka Švejka provázejí ilustrace Josefa Lada. Při jejich tvorbě se Lada musel nechat ve velké míře inspirovat vlastní fantazií, jelikož z knihy samotné se o zjevu Josefa Švejka příliš informací vyčíst nedá. Dozvídáme se pouze, že měl dobrácký výraz a modré oči a že na frontu vyrazil na invalidním vozíku. Ladovy ilustrace, doplňující Haškův text, jsou známy po celém světě. Jejich význam v souvislosti s hledáním hlubšího smyslu knihy Osudy dobrého vojáka Švejka je však nanejvýš diskutabilní. Z těchto ilustrací se na nás usmívá zavalitá usmívající se figurka⁴², která jednou salutuje, jednou máchá rukama, jednou si kamsi vykračuje. Ladovi se Švejkův výzor podařil nastínit dokonale – ovšem pouze v případě, jsme-li schopni smířit se s tím, že Švejk je groteskní postavou a žádnou jinou funkci v textu neplní. Tím, že Lada přeměnil svou fantazii v reálný obraz, odhalil sice Švejkovu tvář, ale je to pouze jedna z těch stovek tváří, které mu patří. Zamyslíme-li se nad problematikou postavy Josefa Švejka blíže, vyvstane nám na mysl otázka: kdo je vlastně Švejk a jak je třeba na něj nahlížet?

Ve skutečnosti totiž Švejk postavou není. Nikde nenajdeme žádnou jeho vnitřní charakteristiku, nejsme svědky toho, že by vykonával nějaký konkrétní pohyb, nevidíme jej usínat, nezdají se mu sny, nezastihneme jej prožívat žádné emoce. Výjimku tvoří pouze několik málo pasáží, které se v knize objevují a při nichž Švejk udělá něco lidského. Jako příklad uvádím pasáž z prvního dílu, V zázemí, kdy polní kurát Katz vede nedělní mši:

„Modlit se neumíte a myslíte si, že chodit do kaple patří k nějaké legraci, že je to nějaké divadlo nebo kinoteátr. A to vám vyženu z hlavy (...). Rozsadím vás po ajnclíkách, to vám udělám, lumpové. Ztrácím s vámi čas a vidím, že je to všechno dočista marné. Že kdyby zde byl sám polní maršálek nebo arcibiskup, že se nenapравíte, neobrátkíte k bohu. A přece si jednou na mne vzpomenete, že jsem to s vámi myslel dobře.“ Mezi dvaceti podvlékačkami ozval se vzlykot. To se dal Švejk do pláče.“⁴³

⁴² Příloha č. 3.

⁴³ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983. s. 108

Ani z této pasáže se však nedá zjistit nic bližšího o Švejkově výrazu. On totiž výraz nemá. Nepotřebuje ho, jelikož není osobou v pravém slova smyslu. Není typickým románovým hrdinou. Po celou dobu ze sebe chrlí množství příběhů, o sobě však vypráví pouze spoře. V románu se nám tak představuje spíše jako jakási těžko identifikovatelná síla, kterou vnímáme skrze jeho řeč, nikoli skrze jeho výzor. Na otázku „Kým je pro vás Švejk“, odpovídá výstižně V. Papoušek v nedávném rozhovoru pro jihočeský Deník: „*Postava, která není snadno zachytitelná. Máme pořád pocit, že víme, jak vypadal. Nevíme. Spojujeme si ho se stereotypy, model je někde u Lady. Ačkoli Lada ho dobře pochopil, je to modernistická kresba, Švejk nemá žádný výraz, žádnou mimiku, tváří se v každé situaci stejně. Švejk je skutečnost, která je naprosto nezbadatelná, o které nic nevíme.*“⁴⁴

Pokud má Švejk nějakou tvář, neukazuje se nám ve své fyzické podobě. Vnímáme ji spíš jako nějaký impuls, který v nás navozuje rozličné pocity. Obrázek usměvavého Švejka tak může být znázorněním smíchu, kterými jsme zahlceni při jeho vyprávění různých historek a kterým je možná zahlcen i sám Švejk. I kdybychom přijali tuto myšlenku, stejně zjistíme, že k úplnosti nám stále ještě něco chybí. Osudy dobrého vojáka Švejka jsou mimo jiné knihou, která nanejvýš experimentuje s jazykem. A v jejichž slovech se odráží nejen smích a výsměch, ale také hrůza a absurdita. A ta kresbám od Josefa Lady chybí.

Druhou tvář, výrazem Švejka by se tak mohly stát ilustrace G. Grosze, německého malíře, karikaturisty a scénáristy, který spojil své malby například s Pícsatorovým Josefem Švejkem. Tento avantgardní umělec zaměřil svou tvorbu značně protimilitaristicky. Jeho obrazy jsou plné hrůzy a tvrdého sarkasmu. Groszův Švejk⁴⁵ postrádá jakýkoli náznak dobré vůle a stává se děsivým výjevem, který nemá slitování s nikým a s ničím. Groszovy malby poukazují na to, co budou ve svých analýzách nacházet zejména současné osobnosti české i zahraniční literární půdy jako S. Richterová nebo Zimmermann. Jedná se zejména o přítomnost expresionismu a dekonstrukce v díle J. Haška.

⁴⁴ <http://www.jcu.cz/Members/jvana/clanky/obrazky/rozhovor>.

⁴⁵ Příloha č. 4

2.7 Zahraniční analýza postavy Josefa Švejka ve 30. letech 20. století

Po Německu přichází s dramaturgií Osudů dobrého vojáka Švejka také Rusko, Velká Británie a mnohé další státy. Třicátá léta tak načnou novou etapu v otázkách hledání smyslu Haškova díla, která postihne téměř celý svět. Pouze u nás je Švejk stále nahlížen zvláštníma, zaujatýma očima. Je to přirozené, jelikož české poměry, ovlivněné nestabilní politikou a proletářskými, od konce čtyřicátých let pak komunistickými ideologiemi, nebyly schopny oprostít se od těchto vlivů a začít dílo zkoumat nezaujatě. A pokud se o to někdo pokusil, býval většinou přehlušen.

Ve světě však touto dobou začaly vznikat zajímavé analýzy Osudů dobrého vojáka Švejka. O situaci ve světě pojednává studie Jaroslava Durycha s názvem *Český pomník (Dobrý voják Švejk)* a ucelený obraz podává také článek J. O. Novotného s názvem *Rehabilitace Jaroslava Haška*⁴⁶. J. Durych nazývá Osudy dobrého vojáka Švejka „*apoštolským dílem pro celý svět*“⁴⁷. Vyzdvihuje německý i ruský překlad Osudů, protože jedině tak se může tak významné dílo přestat omezovat na české publikum a rozšířit se dál do světa. K problematice jazyka přispěl několika slovy také I. Worbel⁴⁸, který Haška považuje za osobnost světového formátu, jejíž dílo by bylo hodno napsat v anglickém jazyce: „*Ne pouze že by mu miliony lidí automaticky rozuměly, nýbrž poněvadž miliony cítí v týchž formách jako on. City Švejkovy jsou univerzálně komické*“⁴⁹.

Látka, která je v románu obsažena, se skutečně stává srozumitelnou pro celý svět. Téma Osudů, ta všudypřítomná hra, kterou Švejk neustále rozehrává se skutečností a díky níž se mu daří nad hrozivou realitou vyhrát, ba co víc, že ji dokáže ničit svou přizemností, to je téma nadčasové. Švejk není typickým románovým hrdinou, jaký se zrodil v románech velikánů jako byl Sthendal, Tolstoj, Proust a jiní. Nemá potřebu své hrdinství prokazovat velkými skutky a dramatickými činy. On jej má kdesi hluboko

⁴⁶ DURYCH, Jaroslav. *Český pomník (Dobrý voják Švejk)*. 9 s. - tuto studii mi v elektronické formě zapůjčila Bc. Pavla Hlaváčková studující na FF MU v Brně obor Český jazyk a literatura.

⁴⁷ tamtéž, s. 51.

⁴⁸ Vlastním jménem Kurt Tucholsky, německý spisovatel a jeden z nejvýznamnějších publicistů Výmarské republiky.

⁴⁹ DURYCH, Jaroslav. *Český pomník (Dobrý voják Švejk)*. s. 51. – tuto studii mi v elektronické formě zapůjčila Bc. Pavla Hlaváčková studující na Masarykově Univerzitě v Brně.

v sobě, je ukryto právě v té tolikrát kritizované přizemnosti, v tom lidském flegmatu, díky němuž se mu daří nepodlehout děsivé skutečnosti. Protože, slovy M. Jankoviče: „*Podlehnout, to je něco, co je lidstvu přirozené. Ale nepodlehnout, to je umění, to je to, pro co se ke Švejkovi vracíme.*“⁵⁰.

Durych se ve své studii dále zabývá problematikou komična v Osudech dobrého vojáka Švejka. Je více než jisté, že komično je hlavním nábojem celé knihy. Je tak zřetelné, že jej nelze přehlédnout a kdykoli čtenář knihu otevře, dělá to s přesvědčením, že se bude smát a od samého počátku četby se k tomu soustřeďuje. Haškův humor je nepopíratelně něco fascinujícího, avšak právě tyto předsudky, tedy že u této knihy není potřeba přemýšlet, že je potřeba pouze se smát, mohou být do značené míry omezující. Je proto nutné položit si otázku, odkud se tento velkolepý humor vzal? Je skutečně možné, aby Hašek vkládal Švejkovi slova do úst zkrátka jen z toho důvodu, že měl smysl pro humor?

Za Haškovým humorem se neskrývá pouhá přizemnost. Jedná se v podstatě o drama, protože Hašek prožíval legie, prožíval Rudou armádu, válku... Všechny skutečnosti a sny se postupně rozpadly – a zůstal Švejk. Švejk, který umí se skutečností dělat neuvěřitelné věci a který od té doby zachraňuje mnoho lidí. Tento fakt však nemůže být v období dvacátých a třicátých let dvacátého století brán v potaz. V období po první světové válce se Švejkův humor chápe jako smích úlevný, smích nad prožitou hrůzou, která však nenávratně zmizela. Proto jsou Osudy dobrého vojáka Švejka u nás považovány za dílo humorné a satirické, přičemž Švejkův humor je spíše idealizován než dramatizován a vážná stránka, kterou dílo bez pochyby v sobě má, zůstává téměř bez povšimnutí.

Zahraniční literární kritika však Haškovo dílo přijímala s mnohem větší otevřeností. Ačkoli stále převládaly tendence spojovat Osudy dobrého vojáka Švejka s českou povahou, literární analýzy přinášely zajímavé postřehy v souvislosti s výklady Švejkovy přirozenosti. Té přirozenosti, za kterou jej české literární prostředí pranýřovalo a za kterou se česká společnost více styděla než by ji vystavovala na odív. Willy Haas, německý židovský publicista a prozaik, vnímá Švejkovu přirozenost jako jakousi hybnou sílu celého lidstva a přirovnává Švejka k postavě generála Kutuzova z románu *Vojna a mír* od L. N. Tolstého: „*Snad ještě nikdy nebylo s tak děsivou ostroší*

⁵⁰ Tento výrok zazněl při mém rozhovoru s panem M. Jankovičem, který se uskutečnil 29. 4. 2011 v Praze, v místě jeho bydliště.

vyjádřeno tajemství pojmu lid... To mohl namalovati jen Slovan... Musil jsem při této knize stále mysliti na postavu z Tolstého, na generála Kutuzova; těžkopádný, líný, opilý, tvrdokutý a hned zas žvatlavý, nahluchlý, s pomalým, stále váhavým poznáním, s duševními pochody, které se pro náš zrak vůbec ani z místa nehýbají, ale s veškerou nepřehlednou duševní silou „lidu“ v tom svém obrovském, tlustém těle; a proto nakonec přirozený vítěz nad intelektuálně geniálním individuem Napoleonem, který je zatížen kletbou za to, že chtěl začít nový svět silou svého individua. Švejk je jakýsi humoristický protějšek Kutuzovův. I on se sráží se světem individuí, i o něm se zdá, že je stále přechozen (?) a poražen. Jeho celý život je šarvátka, při ústupu s nejkomichtějšími epizodami. Ale cítíte již: Švejk má silnější dech.“⁵¹

Je zajímavé sledovat, jak odlišně je Švejk coby výraz typicky české povahy vnímán. Zatímco v Čechách byla jakákoli spojitost mezi Švejkem a češtvím chápána jako hanebný výsměch českému národu, v Rusku jej přijali jako svého hrdinu – proletářského bojovníka, ostatní svět nahlížel skrze něj na Čechy jako na národ, jemuž je vlastní právě ta přirozenost, kterou můžeme v postavě Švejka nalézt. Hovoří o tom například J. Durych: „*Nikoli Don Quijote, ani Sancho Panza s Donem Quijotem, ale Sancho Panza sám, bez Dona Quijota jest pravým a přirozeným produktem české rasy. Don Quijote se nerodí z českého lidu; jeho zdravá sanchozpanzovská přirozenost nemá v sobě podmínek pro podobné degenerativní typy, jako jich Slovanstvo nemělo pro nějakého svého Napolena nebo Tamerlana. Jen Slované jsou tak praví a přirození a z těch zase jen Čechové mají svého dobrého vojáka Švejka.*“⁵²

Pojetí Švejkovy přirozenosti, která způsobuje, že je na něj nahlíženo jako na literární typ vyznačující se neuvěřitelným flegma a s níž vstupuje do války, válku přežívá a nad válkou vyhrává, se stává čímsi, co si osvojuje celý svět: „... *Ve vsí své groteskní veselosti a svém poněkud hrubozrnném humoru je tento epos jímavou hymnou na českého vojáka pod rakouskými válečnými orly (...)* Pod všemi těmi taškařinami slyšíme zřetelně tóny *Hej Slované...*, známé české národní písně – ale ten, jenž ji zpívá, není jenom vlastencem, nýbrž i světoobčanem.“⁵³

Výraz pasivního odporu proti válce – tak byl Švejk nejčastěji charakterizován. Tato jeho definice se ukázala jako velice pravdivá, ovšem docházelo k jejím

⁵¹ DURYCH, Jaroslav. *Český pomník (Dobry voják Švejk)*. s. 51. - tuto studii mi v elektronické formě zapůjčila Bc. Pavla Hlaváčková studující na FF MU v Brně obor Český jazyk a literatura.

⁵² tamtéž, s. 53.

⁵³ tamtéž, s. 54.

různorodým interpretacím. Haškovi bylo vytýkáno, že stvořil Švejka jako lidového pobudu, který před válkou slabošsky prchá tím, že si nasadí masku idiota. Vědomě se tak vzdá možnosti jít bojovat za svou vlast a stává se tak logicky ulejšákem. Na pasivní odpor proti válce se však dá nahlížet také jako na jednu z nejskrytějších, zároveň však také nejúčinnějších zbraní v boji s mocností. Švejk je úředně ověřený blb. Ale nevypovídá už tato skutečnost spíše nežli o českém všiváctví a slabošství něco o absurditě vrchností? Není Švejk více chytrák nežli blb?

3. Socialistické interpretace Švejka ve 40. a 50. letech 20. století

Zahraniční a posléze také české smýšlení o dobrém vojáku Švejkovi bylo do značné míry dáno uvolněnou situací, která nastala po první, především však po druhé světové válce. Válka pomyslně ukončila starý svět a otevřela prostor pro svět nový. Staré tradice zanikají a rovněž hodnoty, které byly předtím obecně platné, se pozměňují. Lidstvo se od základů mění, mění se jeho potřeby a jeho myšlení. Válka, která zabila tolik nevinných lidí, paradoxně zapříčinila, že se člověk k člověku začal více vázat. Proti násilí jednotlivců se tak postavil lid, který i beze zbraní v ruce dokázal vytvořit sílu, po jejímž zásahu upadaly v prach i pancéřové pěsti.

A právě tato síla se zrcadlí v Osudech dobrého vojáka Švejka. Nároky na umělecké dílo se mění, doba, zhrubělá proběhlými válkami a s ostře satirickým pohledem na minulost, nežádá honosná estetická díla ani symbolické zobrazení skutečnosti. Přesně jí odpovídá humor, ale i vážnost Haškova díla. Ačkoli v roce 1948 ovládne český národ nová nadvláda a na dlouhá léta jej zachvátí socialistické ideologie, které se snaží vnutit lidstvu uměle vytvořený svět, ani tato skutečnost nezabrání tomu, aby popularita Osudů dobrého vojáka Švejka ve společnosti stoupala strmě vzhůru.

Ve čtyřicátých letech minulého století byl Švejk coby oficiální literatura razantně odmítnut. V protektorátním tisku se o něm mluví jako o sabotérovi, který podlamuje veškeré úsilí o vytvoření nového světa, Nové Evropy. Dokonce také v západních zemích, konkrétně v západní emigraci byl Švejk přijímán velice rozpačitě. Roku 1944 byl dokonce zakázán a vyřazen z armádních čítáren, aby nepřiváděl vojáky do pokušení stát se podobným záškodníkem. Názor, že Švejk je přízemní hrdina, který se snaží ve své přízemnosti co nejnadhěji přežít válku, stále přetrvává. Na druhé straně se však, zejména po roce 1948, začíná vracet marxistické pojetí Švejka známé především ze třicátých let.

Švejka se chopily osobnosti socialistické kultury a udělaly gesto, které mělo působit nanejvýš milosrdně – Osudy dobrého vojáka Švejka byly přijaty do československé literatury, obnovil se model Švejka jako hrdiny lidu a Osudy byly pojaty jako ryzí spojnice mezi naší a sovětskou literaturou. Švejk neplatil za kladného hrdinu, stále to byl ten přízemní, vychytralý Švejk, jak jej viděla většina nacionalistů ve dvacátých letech, ale socialistická kritika mu tuto záškodnou činnost byla ochotna prominout. Pár let po revoluci se tak Švejk uzavřel do další z interpretačních bublin a

dostal podobu hrdiny, který sice ještě nechápe, co je to pravé hrdinství, ale má šanci se kladným hrdinou stát.

Avšak i přes tuto značnou desinterpretaci nelze jednoznačně tvrdit, že by všechny dosavadní výroky o Švejkovi neplatily. Mohou jeho význam nanejvýš ochuzovat: „*V dnešních kritikách Švejka přežívá ten nejhrubší přístup k literární postavě nebo dílu, zakořeněný v pedantických osnovách klasicisticky pochopeného socialistického realismu. Kladný ideál se tu hledá jako libové maso vystavené na háku, po literární postavě se chce, aby vymyslela nápravu společnosti; všechny zvláštnosti literárního zobrazení, komického žánru, groteskní masky, osobitosti autorova stylu - všechno to náradí, které z díla tvoří cosi víc než dokument doby anebo ilustraci ideálů, přímý návod k jednání a „vzor“ pro život, bylo prostě hozeno stranou*“⁵⁴. Takto popsal v šedesátých letech problematiku ideologické literární kritiky M. Jankovič. Dále dodává, že na interpretace Švejka potřísněné ideologií lze nahlížet jako na jedny z možných, nikoli jediných výkladů: „*To všechno je dovoleno, jenom si vždycky včas uvědomit, že Švejk takto, bez závaznosti k dílu vyrobený, není už Švejk Haškův...*“⁵⁵.

Není proto nutné odsoudit veškeré socialistické výklady Švejka jako lživé. Spíše by se pro ně hodil výraz „zkreslené“. Je to přirozené – doba si žádala vznešenou literaturu, jejíž hrdinové budou jednoznačně kladní a budou dělat činy, které přispějí k nápravě společnosti, anebo přinejmenším připomenou lidstvu ideály, kterých by se mělo držet. To Švejk nedělá. Není mu totiž vlastní zaujmout k čemukoli jakékoli stanovisko.

V padesátých letech minulého století se však se Švejkem začalo cosi dít. Navzdory kritice se jeho válečné putování stalo námětem mnoha divadelních her. Osudy dobrého vojáka Švejka se staly také podkladem pro několik filmových adaptací. Jedním z důležitých českých divadelních her, které zpracovávají téma Osudů dobrého vojáka Švejka, je představení Jana Grossmana. Premiéru mělo ve Státním divadle v Brně roku 1962 a opakovaně se poté objevilo v řadě českých a moravských divadel. Grossmanova dramatinizace ukázala českému publiku to, co je v Haškově humoru děsivé a co způsobuje, že realita se jeví jako cosi destruktivního, co nemá žádné východisko, žádný směr.

⁵⁴ JANKOVIČ, Milan. Spor o Švejka? *Lidové noviny*. 1965, č. 44, s. LIDOVÉ NOVINY, 30.10.1965, c. 44, s. 1.

⁵⁵ tamtéž, s. 1.

3.1 Nový interpretační impuls v 60. letech 20. století

Na počátku šedesátých let napsal pan profesor Černý kritiku vůči Švejkovi. Vyjádřil v ní své rozhořčení nad tím, s jakým obdivem je Švejk coby zástupce českého lidu přijímán: „*Doba kultu ho přijala a prohlásila za „lidového hrdinu“.* Je to fantastické nedorozumění. Švejk je postava působící rozkladně a zlobně. Podrývá zdraví národa, naší společnosti, najmě mládeže, již je, považte, kniha doporučována dokonce jako školní četba!“⁵⁶. M. Jankovič na ni v článku pro Lidové noviny reaguje smířlivě („*Jestli režim čtenářům vnucuje nějakou knížku, je to skoro jako když jim jinou zakazuje. V tom bych dal „rozhněvaným mužům“ za pravdu.*“⁵⁷), avšak podotýká, že za postavou Josefa Švejka se ukrývá mnohem více, než co se až do současnosti považovalo za obecně platné. Kromě toho, že je úředně uznaným blbem a že se v každém jeho slovu zrcadlí přízemnost a flegma, je třeba si povšimnout také toho, jakou moc Švejk má; moc odhalovat život a bavit se jím, navzdory strašné skutečnosti, která panuje všude okolo. Milan Jankovič o přízemnosti Švejkově píše: „*Ovšem, Švejk má nepřátele a dostává se z jejich nástrah také jistou vnější akcí: tím, že si nasazuje a nevypočitatelně snímá masku blba. Myslím však, že i v těchto přímých utkáních uplatňuje hlavně svou výsadu vidět život a bavit se jeho absurditou. K tomu je upřena všechna jeho energie a vnitřní hybnost, zatímco navenek je to vlastně postava bez reálné motivace.*“⁵⁸. Tato myšlenka nás posouvá o kousek dál. Nezbyvá, než položit si otázku: kdo je vlastně Švejk?

Josef Švejk je postavou, která nemá v literatuře žádné předchůdce. Ačkoli byl srovnáván se Sancho Panzou, Králem Ubu⁵⁹, který vypovídá mnoho o světě, téměř nic však nepoví sám o sobě. Postava Švejka nemá podrobnou charakteristiku. Z textu se dozvídáme pouze útržky z jeho života; že se žije jako obchodník se psy, zřejmě v minulosti pracoval v Moravské Ostravě, učil se drogistou, má modré oči a dobrácký výraz. Tyto informace však nejsou dávány do popředí, ale stojí kdesi v pozadí, slouží pouze jako jakýsi doplněk.

⁵⁶ JANKOVIČ, Milan. Spor o Švejka? *Lidové noviny*. 1965, č. 44, s. 1.

⁵⁷ tamtéž, s. 1.

⁵⁸ tamtéž, s. 2.

⁵⁹ Srovnání Švejka s Králem Ubu, se odehrává pouze na úrovni tradice černého humoru. Ve skutečnosti jsou tyto dva literární typy odlišné. Zatímco Král Ubu je považován za nemilosrdnou postavu, která ztělesňuje zlo, Švejk je typem lidovým, který je ve svém humoru také nemilosrdný, avšak dokáže si s ním hrát a to do takové míry, že se mu daří stát se výrazem lidské touhy po životě a jeho rozmanitosti.

3.1.1 Švejk jako významový konstrukt

Švejk je více významem, abstraktní silou nežli konkrétní postavou. Na jedné straně disponuje schopnostmi nadlidskými (každá jiná postava by za podobné chování vysloužila v té době vysoký trest, Švejk však všem trestům úspěšně uniká – paradoxně tím, s jakou důsledností je plní). O jeho nadlidských schopnostech vypovídá také fakt, že umí zahrát většinu rolí známých z jeho fikčního světa. Stane se podřízeným, tulákem, vykonavatelem povinnosti, zodpovědným válečníkem, bláznem... Tyto role však nevykonává, on je imituje. A právě tato imitace mu umožňuje povznést se nad každou situaci a co víc – začít si s ní hrát a prostřednictvím hry ukázat mnohotvárnost života: „Švejk je významová konstrukce, řeč a symbol, nikoli postava! On je symbol nepokořitelnosti.“⁶⁰.

Ačkoli se hodnoty společnosti pod tíhou války nemilosrdně bortí, Švejk s klidem dítěte či blázna proplouvá světovými událostmi a zanechává za sebou, především v řadách rakouských mocnářů, zmatek a chaos. Švejkova schopnost zmást své okolí, jeho neočekávanost a neuchopitelnost jej oprošťují od obyčejných postav. Jeho síla dostává gigantické rozměry. Někteří literární badatelé přirovnávají Švejka k loutce: „Ironická figura je zde groteskně odlidštěna, mění se díky své hyperbolizaci v loutku, již mrazem odpadávají jednotlivé údy“⁶¹. Většina literárních postav se stává hrdiny z toho důvodu, že chodí po světě a zachraňuje, osvobozuje, bojuje... Udělá nějakou akci, gesto, skutek, kterým se následně zapíše do našeho podvědomí. Aktivita takového hrdiny je více než zřejmá, dokážeme si ji představit, zachytit, namalovat. Švejkova aktivita se projevuje nejvýrazněji v rovině řeči. Proto Švejk stále kamsi uniká, jeho slova plynou a přesouvají nás stále na jiné místo, aniž by Švejk udělal jakýkoli fyzický pohyb. Stává se tak výrazem, který nejde jednoznačně zadefinovat: „Je výrazem mnohotvárných vztahů mezi lidovým smýšlením a vládnoucími představami: výrazem lidového odporu k válce, poměru prostého člověka k vládnoucímu světu, výrazem

⁶⁰ Tento výrok zazněl při mém rozhovoru s panem M. Jankovičem, který se uskutečnil 29. 4. 2011 v Praze, v místě jeho bydliště.

⁶¹ PYTLÍK, Radko. *Jaroslav Hašek a dobrý voják Švejk*. Praha : Panorama, 1983 s. 72.

rozdílů mezi drsnou realností lidové povahy a prázdnotou oficiální ideologie, a nositelem dalších a dalších významů.“⁶².

Výrazným prvkem, který lze u Švejka nalézt, je neotřesitelný klid. Klid, který je obecně považován za symptom lidské blbosti a rezignace. Při bližším zkoumání však vyplouvá na povrch, že tento klid napovídá spíše nežli o přizemnosti o jistotě, jediné jistotě, která zůstává navzdory tomu, že všechny ostatní lidské hodnoty upadají. Také z tohoto důvodu jsou Švejkovy promluvy chápány jako hlas lidu a Švejk jako lidový hrdina. Toto přirovnání je však pouze zdánlivé. V románu se objevuje řada lidových postav, avšak Švejk všechny z nich převyšuje. Dělá to právě díky své mnohoznačnosti, díky různorečí, které používá vždy tak, aby dokonale zmátl protivníka a ukázal absurditu skutečnosti v celé její šíři. Oproti klasickým lidovým postavám má totiž Švejk něco navíc – je to groteskní nadřazenost. A proto ani ve chvílích, kdy lidové postavy propadají zoufalství a očekávají svůj konec, neztrácí Švejk svou ironii. V těchto chvílích se jeho humor mění na šibeniční a Švejk bezcitně ponechává své společníky napospas hrůze. Typickým příkladem je scéna z vězeňské cely, kdy Švejk svým zdrceným spoluvězněm vysvětluje, jak se věci mají:

*„Dnes je to legrace, bejt zavřenej“, liboval si Švejk dále, „žádný čtvrcení, žádný španělský boty, kavalce máme, stůl máme, lavici máme, nemačkáme se jeden na druhýho, polévku dostanem, chleba nám dají, džbán vody přinesou, záchod máme přímo pod hubou. Ve všem je viděti pokrok. Trochu, je pravda, k výsledku je daleko, až přes tři chodby a o poschodí vejš, ale zato po chodbách čisto a živo.“*⁶³. Tam, kde lidový humor selhává, nastupuje neotřesitelný humor Švejkův: *„Já si taky myslím, že je to moc hezký dát se probodnout bajonetem“, řekl Švejk, „a taky to není špatný dostat kouli do břicha a ještě pěknější, když člověka přerazí granát, a člověk se kouká, že jeho nohy i s břichem jsou nějak od něho vzdálený, a je mu to tak divný, že z toho umře dřív, než mu to někdo může vysvětlit.“*⁶⁴.

⁶² PYTLÍK, Radko. *Jaroslav Hašek a dobrý voják Švejk*. Praha : Panorama, 1983 s. 109.

⁶³ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 35.

⁶⁴ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 256.

3.2.1 Švejk a ostatní románové postavy

Švejk se kromě lidových postav vymyká také postavám, které taktéž disponují ironií a sarkasmem. Tak bývá Švejk často srovnáván například s postavou jednoholetého dobrovolníka Marka, jehož ironie a sarkasmus jsou velice otevřené a míří vždy na konkrétní cíl. Tím, že Marek vztáhne svou ironii ke konkrétní události či osobě, ztrácí však to, čím Švejk nadále disponuje – mnohoznačnost. Jeho ironie je tak oproti Švejkově jednoznačná a nemá tu schopnost rozehrávat hru s významy. Švejk nevyjadřuje nic přímo a otevřeně. Jednoholetý dobrovolník Marek pozbývá monumentálního klidu, kterým disponuje Švejk:

„Vůbec“, řekl jednoholetý dobrovolník, ukrýváje se pod deku, „všechno v armádě smrdí hnilobou. Teď se ještě vyjevené masy nevzpamatovaly. S vypoulenýma očima jdou se dát rozsekat na nudle a potom, když ho trefí kulička, zašeptá jen: Maminko... (...) Ať žije armáda! Dobrou noc“.

Jednoholetý dobrovolník utichl a pak počal sebou vrtět pod dekou a otázel se:

„Spíte, kamaráde?“

„Nespím“, odpověděl Švejk na druhém kavalci, „přemejšším.“

„O čem přemýšlíte, kamaráde?“

„O velké stříbrnej medaili za udatnost, kterou dostal jeden truhlář z Vávrovky ulice na Král. Vinohradech, nějaký Mlíčko, poněvadž byl první, kterému u jeho regimentu utrh na začátku války granát nohu (...) Jednou přišel do Apolla na Vinohradech a tam se dostal do sporu s řezníky z porážky, kteří mu nakonec utrhli umělou nohu (...)“⁶⁵.

Švejk zaujímá mezi postavami dominantní postavení. V jeho zdánlivě přizemním jednáním se odráží nikoli hloupost Švejkova, ale hloupost a absurdita celé války a lidí, kteří ji rozpoutávají. Absurdita je stav, který se nejlépe může odrazit ve stavu strnulém. S tím také souvisí otázka pohybu, který Švejk vykonává, pokud vůbec může v jeho případě padnout výraz jako „pohyb“. Aktivita Švejkova se projevuje nejvíce na poli řeči, jinak je jeho výraz strnulý. A právě v kontrastu jeho strnulosti a

⁶⁵ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 348.

pohybu světa, který se pod tíhou dějinných událostí neustále převrací a rozkládá, je Švejkova maska idiota, kterou nasazuje a sundává, kdykoli se mu zlíbí, nepřehlédnutelná. Také Švejk, svým groteskním nadhledem, odstupem, který si udržuje od skutečnosti, zveličováním zdánlivě nepodstatných událostí a naopak bagatelizováním zásadních událostí, odehrávajících se ve válečném světě a postihujícím každého jedince, vyvíjí aktivitu, která není fyzicky viditelná, o to více je však zřetelná tam, kde všechno ostatní selhává. Proto ve chvílích, kdy lidem dochází humor, kdy všechny svírá strach a hrůza, vyniká Švejk svou aktivitou, která tak zdravým lidským rozumem musí být zákonitě vnímána jako čisté bláznovství. M. Jankovič říká: „*Myslím však, že i v těchto přímých utkáních uplatňuje hlavně svou výsadu vidět život a bavit se jeho absurditou. K tomu je upřena všechna jeho energie a vnitřní hybnost, zatímco navenek je to vlastně postava bez reálné motivace, velice nestejná, ke všemu přizpůsobivá a nikde neuchopitelná, mající svůj prostor a čas, podmínky svého bytí v sobě.*“⁶⁶

3.1.3 Aktivita Josefa Švejka

Vnější pohyb je započat už úvodní větou románu: „*Tak nám zabili Ferdinanda*“⁶⁷ a dále jej rozehrávají nejrůznější postavy a instituce (prostor vězeňské nemocnice, feldkurát Katz, věznice aj.). Tento pohyb ovládá celé lidstvo, činí z něj masu, ochočené stádo. A Švejk do tohoto pohybu vstupuje. V tu chvíli přestává být obyčejnou postavou a stává se Švejkem – nepolapitelnou silou. Román nabývá svého hlavního významu. Bez střetnutí vnějšího pohybu a kolosu jménem Švejk by se román stal jen snůškou vtipných historek.

Švejkova aktivita se nejvíce projevuje na poli řeči. Stává se jedinou nedílnou součástí Švejka, je jí realizován (*Pokud vím, byl Švejk jednou dotazován: „Řekněte mně, proč vůbec nic, ale prachnic u sebe nemáte?“*. *Odpověď byla stručná a plebejská: „Poněvadž nic nepotřebuju.“ Švejk nepřišel tuto válku vyhrát, ani v ní padnout. Přišel vyslovit, způsobem trochu nezvyklým, její pravdu.*“⁶⁸) Rouška dobráckosti, kterou si Švejk nasazuje, vzbuzuje dojem, že to se všemi myslí dobře a že ve svém dětinském

⁶⁶ JANKOVIČ, Milan. Spor o Švejka? *Lidové noviny*. 1965, č. 44, s. 2.

⁶⁷ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 13.

⁶⁸ JANKOVIČ, Milan. Spor o Švejka? *Lidové noviny*. 1965, č. 44, s. 2.

bláznovství ani nemůže mít zlé úmysly. Avšak tuto roušku je možné vnímat jako pouhou záminku, jako jakousi oponu, která poskytuje dostatek soukromí a za níž Švejk může rozehrávat tisíce her se skutečností, s životem. Nic v jeho řeči není jednoznačné.

Na poli řeči se plně projeví Haškův vytríbený smysl pro humor. Kosík ve své studii o Švejkovi uvádí, že humor i hrůza Osudů dobrého vojáka Švejka pochází z jednoho jádra. Tím jádrem je groteska, groteskní svět. Tento svět je sestaven z magie slov, která je reprezentována především lidovou řečí v kontrastu se zkosnatělou a přísně spisovnou češtinou mocenských institucí; dále z magie stanoviska, které Švejk zaujímá vůči skutečnosti a které je realizováno většinou cynickou maskou, jíž si ve vhodných chvílích nasazuje; magie hry, v níž se zrcadlí dadaistické snahy o vytvoření nového světa a v níž může Švejk vystavit na odiv všechny možné významy a všechna různorečí, kterými vládne. Nakonec sem Kosík zařazuje také magii činu, která spočívá v nějakém absurdním, neočekávaném a hyperbolickém aktu (například když se Švejk omylem oblékne do ruské uniformy a upadne tak paradoxně do svého vlastního, rakouského zajetí anebo když Švejk vstupuje do místnosti, v níž mají lékaři zkoumat jeho duševní vyzrálou, pohlédne na obraz rakouského mocnáře, tou dobou již zesnulého, a nadšeně vykřikne: „*Ať žije, pánové, císař František Josef I!*“⁶⁹).

Ať už Švejk pronese cokoli, lze jen těžko rozpoznat, jsou-li jeho výroky ironické vědomě či nevědomě. Dostává se i okolí do kuriózních, až neuvěřitelných situací, a přitom je způsobuje nahodile, jakoby mimoděk, bez nějakého vnějšího úmyslu. Příkladem může být scéna, ve které se nadporučík Lukáš prochází se psem, jehož mu opatřil Švejk. Ve chvíli, kdy se setkává s nadporučíkem Krausem, ukazuje se, do jaké patálie ho Švejk dostal:

„Pane nadporučíku“, hrozným hlasem řekl plukovník Kraus, „nižší šarže musí vždy vzdát čest vyšším. To není zrušeno. A za druhé: Odkdy si zvykli páni důstojníci chodit s ukradenými psy po promenádě? Ano, s ukradenými psy. Pes, který patří druhému, jest pes kradený.“

„Tento pes, pane plukovníku...“, namítal nadporučík Lukáš. „...paří mně, pane nadporučíku,“ přerušil ho drsně plukovník, „je to můj pes Fox“.

⁶⁹ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 42.

(...) Mezitím Švejk vesele debatuje s ordonancí z kasáren nad stavem císaře pána a rakouskou říší:

„Byl by jistě řekl ještě něco zajímavého a poučného, kdyby jich rozhovor nepřerušil návrat nadporučíka Lukáše. Vrhnuv strašný, zdrcující pohled na Švejka, podepsal listiny, a propustiv vojáka, kynul Švejkovi, aby ho následoval do pokoje. (...) „Napřed mu dám pár přes hubu“, myslél si nadporučík, „pak mu rozbiju nos a utrhnu uši a potom dál už se uvidí“.

A naproti němu hleděl upřímně a dobrosrdečně na něho pár dobráckých, nevinných očí Švejkových, který odvážil se přerušit ticho před bouří slovy: „Poslušně hlásím, pane obrlajtnant, že jste přišel o kočku. Sežrala krém na boty a dovolila si chcípnout. Hodil jsem ji do sklepa, ale vedlejšího. Takovou hodnou a hezkou angorskou kočku už nenajdete.“

„Co s ním udělám?“ mihlo se hlavou nadporučíkovi, „má, prokristapána, takový pitomý výraz.“

A dobrosrdečné, nevinné očí Švejkovy dál zářily měkkostí a něhou, kombinovanými výrazem naprosté dušení rovnováhy, že všechno je v pořádku a nic se nestalo, a jestli se něco stalo, že je to také v pořádku, že se vůbec něco děje.

Nadporučík Lukáš vyskočil, ale neudeřil Švejka, jak původně zamýšlel. Zamával mu pod nosem pěstí a zařval: „Vy jste, Švejku, ukradl psa!“⁷⁰

Výše zmíněná ukázka jasně ukazuje na to, jak vedle Švejka padají i takové hlavy, jakými jsou představení rakouské moci. Jak oni sami jsou zmatení a nedokáží dešifrovat Švejkovo počínání.

3.2 Cynický obraz Švejka v literárních analýzách 60. let 20. století

Švejkův humor nemá hranice. Není omezen na pouhou ironii nebo satiru. Charakterizuje jej parodie, nadsázka, paradoxní příměry, neustálé nastavování příběhů příběhy dalšími, absurdní chaos a soustavně se rozvíjející řetězec komických situací a kontrastů. Tento řetězec má podobný účinek jako Apollianairovo Pásmo. Vyvolává ve

⁷⁰ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 242 – 244.

čtenáři proud asociací a představ. Švejkova řeč je řečí, která nejen pojmenovává, ale také uvolňuje a stmeluje. Právě řeč je něčím, co má tu schopnost zachránit zubožený lid před zkázou.

Literární půda v českém i zahraničním prostředí si na konci padesátých let začala více všimnout také vážnosti, která se v postavě Josefa Švejka skrývá. Zaměřili svá zkoumání především na analýzu Švejkova cynismu, který se ukazuje nejen ve chvílích, kdy Švejk promlouvá s osobami nadřazenými. Stává se nemilosrdným cynikem také ve chvílích, kdy volají o pomoc jeho vrstevníci, ba dokonce přátelé. V tu chvíli se jeho výraz mění z pokojného a bezstarostného na ryze sarkastický. Pokud bychom si Švejka přeci jen představili jako obraz, potom by se mu v takových chvílích jeho dobrácké oči hořce přivřely a ústa by se semkla do hrozivého oblouku. Typickou ukázkou Švejkova surového cynismu je například scéna ze druhé kapitoly prvního dílu, kdy se Švejk dostává na policejní ředitelství a posléze je uvězněn s několika dalšími nešťastníky:

„Já jsem nevinnej, já jsem nevinnej.“

Ta slova křičel i při převezení k trestnímu soudu v Praze a s těmi slovy vstoupí i do své žalářní kobky.

Když vyslechl Švejk všechny ty strašné spiklenecké historie, uznal za vhodné vysvětlit jim veškeru beznadějnost jich situace.

„Je to s námi se všemi moc špatný,“ začal svá slova útěchy, „to není pravda, jak vy říkáte, že se vám, nám všem nemůže nic stát. Vod čeho máme policii než vod toho, aby nás trestala za naše huby. (...) Jednou se pamatuji, jedna ženská byla odsouzena, že uškrtila svoje novorozená dvojčata. Ačkoliv se zapřísahala, že nemohla uškrtit dvojčata, když se jí narodila jen jedna holčička, kterou se jí podařilo uškrtit docela bez bolesti, byla odsouzena přece jen pro dvojnásobnou vraždu. Nebo ten nevinnej cikán v Záběhlicích, co se vloupal do toho hokynářskýho krámu na Boží hod vánoční v noci. Zapřísáh se, že se šel vohřát, ale nic mu to nepomohlo. Jak už něco soud vezme do ruky, je zle. Ale to zle musí bejt. Třebas všichni lidi nejsou takoví darebáci, jak se to od nich dá předpokládat; ale jak poznáš dneska toho hodnýho od toho lumpa, zejména dnes, v takový vážný době, kdy toho Ferdinanda odpráskli.“⁷¹

⁷¹ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 33.

Švejkovy projevy jsou zábavné i nemilosrdně kruté. Groteska se střídá s absurditou, která nemá východisko. Švejk je v tomto smyslu velice záhadný, protože nikdo nedokáže odhadnout, kterou z těchto dvou rovin románu zrovna použije a kdy se z lidového humoru stane ironie vystupňovaná až do své nejabsurdnější podoby. Idiotská maska, kterou Švejk nosí, mu dává jistou svobodu, aby svůj nevšední humor rozehrával prakticky kdekoli a na kterékoli úrovni.

Najdou se v knize místa, kdy čtenářův smích přechází ve smích děsivý a kdy také Švejkův humor přerůstá hranice pouhé grotesky a stává se surovým zobrazením skutečnosti, ve které je zbytečné cokoli obhajovat, jakkoli se bránit a cokoli zastírat. Jediným bojem se pak stává boj o holý život. A i ten se jako mávnutím kouzelného proutku může stát součástí celé válečné absurdity a mašinerie:

„Zkrátka a dobře, je to s vámi vachrlatý, ale nesmíte ztrácet naději, jako říkal cikán Janeček v Plzni, že se to ještě může vobrátit k lepšímu, když mu v roce 1879 dávali kvůli tý dvojnásobný loupežný vraždě voprátku na krk. A taky to uhádl, poněvadž ho vodvedli v posledním vokamžiku vod šibenice, poněvadž ho nemohli pověsit kvůli narozeninám císaře pána, který připadaly právě na ten samej den, kdy měl viset. Tak ho voběsili až druhej den a chlap měl ještě takový štěstí, že třetí den nato dostal milost, a mělo bejt s ním obnovený líčení, poněvadž ukazovalo na to, že to vlastně udělal jinej Janeček. Tak ho museli vykopat z trestaneckýho hřbitova a rehabilitovat na plzeňskej katolickej hřbitov a potom se teprve přišlo na to, že je evangelík, a tak ho převezli na evangelickej hřbitov...“⁷²

Scéna o popraveném cikánu Janečkovi je jednou z mnoha scén, která navozuje smích i mráz. Mráz však nikoli kvůli smrti, ale kvůli absurditě, před níž prakticky není úniku. To je to, z čeho mají lidé strach, čeho se děsí a čemu se vyhýbají.

3.3 Švejkova hra

Osobnosti české literatury jako Radko Pytlík, Milan Jankovič, Přemysl Blažíček a také zahraniční literární osobnosti začaly však Švejkovu řeč zkoumat z jiného

⁷² HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 440 – 441.

hlediska. Nehledali expresionismus v poválečném Haškově díle, ale zaměřili se spíše na jazyk a způsob, jakým si s ním Hašek prostřednictvím Švejka pohrává. M. Jaknovič ve svých studiích věnovaných Osudům dobrého vojáka Švejka zdůrazňuje hravý účinek ve Švejkově řeči: „*Teprve v rovině komiky se uplatňuje neomezeně ta poslední funkce Švejkova v celku knihy: hra a. Hra s vyprávěním a hra s označením věcí, hra s realitou, která je za tímto vyprávěním a označením. Hra na život, která prokazuje mohutnou schopnost život odhalovat i obrozovat.*“⁷³

Tímto postřehem přispěla padesátá a zejména pak šedesátá léta k tomu, že se na jedné straně Švejk vykládal ideologicky a hledala se v něm nějaká kladná hodnota – lidovost, humor, že byl mnohými zatracován a označován za ulejšváka, ale na druhé straně se objevila možnost nahlížet na román Osudy dobrého vojáka Švejka zcela nově. V tomto zvláštním významovém konstruktivním jménem Švejk se zrcadlí všechna bohatost a mnohotvárnost života, která je vnímána především pozitivně. Zobrazuje totiž život ve vši barvitosti, prostřednictvím hry odhaluje na jedné straně absurditu světa poznamenaného válkou, naproti níž však staví sílu, která dokáže odolat i největšímu zlu. Tou silou je prostý lidský pud sebezáchovy, zápas o holý život.

Dostanou-li se vedle sebe Haškova díla předválečná a poválečný Švejk, je zřetelné, že v předválečných dílech převládá čistá groteska a že Švejk legionářský, objevující se také před poválečnými Osudy⁷⁴, je nasáklý ideologiemi. Těch se ale s postupem času zbavil a vznikl Švejk poválečný, který má kromě humoru také nadhled nad historií a dějinnými událostmi. Je to román psaný s obrovským nadhledem. A právě onen nadhled umožňuje Haškovi, aby rozehrál prostřednictvím Švejka nepolapitelnou hru se skutečností, hru se životem.

Švejkovy výroky jsou natolik nejednoznačné, že je těžké je uchopit a dát jim konkrétní podobu. Během pozorné četby je patrné, že problém s rozluštěním Švejkovy hry mají v románu i osoby obdařené velkými funkcemi a poslániami. Jedním z případů, kdy Švejkův nezničitelný klid dovede k bezradnosti i lékaře, osobnosti nadmíru vážené a vzdělané, je patrný ve čtvrté kapitole prvního dílu, kdy Švejk s dobráckostí jemu vlastní vzpomíná na svůj pobyt v blázinci:

⁷³ JANKOVIČ, Milan. Spor o Švejka? *Lidové noviny*. 1965, č. 44, s. 3.

⁷⁴ Švejk se objevil například v Haškově díle *Dobrý voják Švejk před válkou a jiné podivné historky*.

„Co povídáte?“ ozval se jeden z lékařů. „Udělejte pět kroků kupředu a pět nazpátek“.

Švejk udělal jich deset.

„Já vám přece říkal“, pravil lékař, „abyste jich udělal pět.“

„Mně na pár krocích nezáleží“, řekl Švejk.

Nato ho lékaři požádali, aby si sedl na židli, a jeden ho klepal do kolena. Pak řekl k druhému, že reflexe jsou úplně správné, načež druhý zakroutil hlavou...

(...)

„Poslyšte, umíte zpívat?“, otázal se jeden z nich Švejka. „Nemohl byste nám zazpívat nějakou píseň?“

„Bezevšeho, pánové,“ odpověděl Švejk. „Nemám sice ani hlas, ani hudební sluch, ale pokusím se o to, udělat vám to k vůli, když se chcete bavit.“

A Švejk spustil:

„Což ten mladý mnich v tom křesle
čelo v ruku pravou kloní,
dvě hořké, žhavé slzy
po bledých lících se roní...“

Dál to neumím,“ pokračoval Švejk. „Jestli chcete, tak vám zazpívám:

Jak je mi teskno okolo srdce,
co těžce, bolně zdvihá ňadra má
(...)

A také to dál neumím,“ vzdychl Švejk. „Znám ještě první sloku z ‚Kde domov můj‘ a potom ‚Jenerál Windischgrätz a vojenští páni od východu slunce vojnu započali‘ a ještě pár takových národních písniček (...)“.

Oba páni lékaři se na sebe podívali a jeden z nich dal Švejkovi otázku: „Byl váš duševní stav již někdy zkoumán?“

„Na vojně,“ odpověděl Švejk slavnostně a hrdě, „byl jsem pány vojenskými lékaři úředně uznán za notorického blba!“

„Mně se zdá, že jste simulant“, rozkřikl se druhý lékař na Švejka.

„Já, pánové,“ hájil se Švejk, „nejsem žádný simulant, já jsem opravdovej blbec, můžete se zpravit v kanceláři jednadevadesátýho pluku v Českých Budějovicích nebo na doplňovacím velitelství v Karlíně.“

Starší z lékařů mávl beznadějně rukou, a ukazuje na Švejka, řekl k ošetřovatelům: „Tomuto člověku vrátíte jeho šaty a dáte ho na třetí třídu na první

koridor, potom se jeden vrátí a odnese všechny spisy o něm do kanceláře. A řekněte tam, aby to brzy vyřídili, abysme ho tu dlouho neměli na krku.“

Lékaři vrhli ještě jednou zdrcující pohled na Švejka, který uctivě couval pozpátku ku dveřím, ukláněje se zdvořile. Na otázku jednoho z ošetřovatelů, co to dělá za hlouposti, odpověděl: „Poněvadž nejsem voblečenej, jsem nahej a nechci na ty pány nic ukazovat, aby si nemysleli, že jsem nezdvověilej nebo sprostěj.“⁷⁵

Verbální aktivita Švejkova navenek působí jako nicneříkající žvanění, avšak vyjadřuje naprostý klid a nezávislost na příčinách vzniku i průběhu událostí, které tvoří součást knihy *Osudy dobrého vojáka Švejka*, avšak nejsou jejím stavebním prvkem. Tím je sám Švejk, ony se odehrávají pouze v pozadí. Bezpočet Švejkových historek a vyprávění je vyjádřením životního elánu, radosti a pokory k daru tak velikému, jakým je možnost být a žít, na druhé straně se právě ony stávají nejuťočnějším komentářem chaotické válečné doby.

O všudypřítomné hře výstižně pojednává jedna ze studií Milana Jankoviče s názvem *Hra s vyprávěním*, která vyšla v šedesátých letech. M. Jankovič se zabývá otázkou toho, čím je hra v *Osudech dobrého vojáka Švejka* rozehrávána, realizována. Fakt, že na sebe Švejk kupí neustále nové a nové příběhy a posouvá tak významy z místa na místo, zapříčiňuje, že je čtenář v neustálém napětí. Nejvíce je hra s vyprávěním realizována kontrastem, něčím neočekávaným. Významnou roli zde sehrává především hyperbola a paradox, esence objevující se zejména v dodatcích k příběhům. Například ve dvanácté kapitole prvního dílu ukládá Švejk polního kuráta Katze, společensky zmoženého nejen debatou o náboženství, ale také množstvím vypitého alkoholu:

Než usnul, prohlásil, vztyčuje k přísaze pravici: „Věřím v boha otce, syna i ducha svatého. Přineste mně breviář.“

*Švejk mu vstrčil do ruky nějakou knihu ležící na nočním stolku, a tak nábožný polní kurát usnul s *Dekameronem G. Boccaccia* v ruce.⁷⁶*

⁷⁵ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 50 – 51.

⁷⁶ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 166 – 167.

Na hře s vyprávěním se podle M. Jankoviče podílí také fakt, že ve Švejkově řeči dochází k neustálé deformaci. Tím, že Švejk neustále nastavuje své příběhy, dochází k deformaci základní záminky a stejně tak k posunutí rozuzlení. Z množství zdánlivě nepodstatných informací, navazujících na sebe tak nějak ledabyly, stávají se nové záminky, nová rozuzlení a nové příběhy a čtenář pomalu ale jistě zapomíná, k čemu byl původní význam soustředěn.

Celý román je prostoupen parodií. Ta je soustředěna nejen na různé románové postavy, mocnosti a instituce, ale odráží se také ve Švejkovi samém. On sám, respektive jeho vypravěč, jej v podstatě paroduje. Paroduje jeho status blba, paroduje skutečnost, která mu byla dána. Tím však pouze zesiluje groteskní účinek a zároveň také jeho moc udělat . Příkladem může být scéna z prvního dílu, ve které vypravěč líčí, jak Švejk s nadšením vzpomíná na svůj pobyt v blázinci:

A doopravdy, již samo uvítání, které očekávalo Švejka v blázinci, když ho odvezli na pozorování od zemského trestního soudu, předčilo jeho očekávání. Napřed ho svlékli do naha, pak mu dali nějaký chalát a vedli ho vykoupat, vzavše ho důvěrně pod paždí, přičemž jeden z ošetřovatelů bavit ho vypravováním nějaké anekdoty o židech. V koupelně ho potopili do vany s teplou vodou a pak ho vytáhli a postavili pod studenou sprchu. To s ním opakovali třikrát a pak se ho optali, jak se mu to líbí. Švejk řekl, že je to lepší než v těch lázních u Karlova mostu a že se velmi rád koupe. „Jestli mně ještě ostriháte nehty a vlasy, tak nebude nic scházet k mému úplnému štěstí,“ dodal usmívaje se příjemně.⁷⁷

⁷⁷ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 46 – 47.

4. Jazykovědný rozbor Osudů dobrého vojáka Švejka

V padesátých letech se Osudy dobrého vojáka Švejka začali zabývat jazykovědci. Mezi nejznámější jazykovědné počiny věnující se tomuto dílu patří Stalinovy práce o jazyce a jazyce literárního díla a překladu od B. Havránka, který se blíže zabýval argotem přítomným v knize. Rok poté, v r. 1952, napsal další ze svých studií, Marxistickou jazykovědu a jazyk nové české literatury.

Velký přínos v jazykovědné oblasti zaznamenala studie M. Daneše s názvem *Příspěvek k poznání jazyka a slohu Haškových „Osudů dobrého vojáka Švejka“* z roku 1954 a dále některé studie M. Jankoviče, například již zmíněná Hra s vyprávěním. Mikoláš Zatočkaňuk věnoval jeden ze svých rozborů přítomnosti rusismů v díle Osudy dobrého vojáka Švejka⁷⁸.

Dílo Jaroslava Haška, zejména pak právě Osudy dobrého vojáka Švejka, je dílo nesmírně bohaté. V padesátých letech vznikaly první studie zabývající se účinkem Švejkovy řeči a různorečí, které kniha nabízí. Do té doby však byly veškeré analýzy tohoto románu ponechány v rukách literárních kritiků, teoretiků, vědců, ba dokonce filozofů. Nikdy však nebyly Osudy zkoumány z čistě jazykovědného hlediska. Daneš poukazuje na přítomnost dvou linií jazyka, vyprávěcí a linie přímé řeči. V těchto dvou jazykových rovinách se odráží celá bohatost češtiny i nejednotnost Haškova jazykového stylu.

Setkávají se zde projevy strojené s projevy lidovými. V textu nalezneme všechny způsoby lidového vyjádření; projevy lyriky, epiky, přítomnost přísloví, rčení, frází.

4.1 Vyprávěcí část

Vyprávěcí část je oproti přímé řeči stylově nevýrazná a co do složitosti stavby vět prostá. Je patrné, že autor se více zaměřil na reprodukci mluvené češtiny, která se nejlépe projevuje v monologech a dialozích Švejkových. Za strohostí, která se objevuje ve vyprávěcích částech románu, se patrně ukrývá snaha o co nejreálnější zobrazení skutečnosti. Slovo zde plní funkci pojmenovací, označuje skutečnost. Z tohoto důvodu

⁷⁸ ZATOVKAŇUK, Mikoláš. Haškovy rusismy v Osudech dobrého vojáka Švejka. *Naše řeč*. 1981, č. 3, roč. 64, s. 124 – 132.

bývají věty ve vyprávěcích částech většinou jednoduché, dvojčlenné, často také nenáročná, nesložitá souvětí. Věty jsou k sobě připojeny typickými souřadícími i podřadícími spojkami (např. a, že, když, neboť).

Polní kurát Oto Katz, nejdokonalejší vojenský kněz, byl žid. To ostatně není nic divného. Arcibiskup Kohn byl také žid a ještě k tomu Macharův kamarád. Polní kurát Oto Katz měl ještě pestřejší minulost než slavný arcibiskup Kohn.

Studoval obchodní akademii a sloužil jako jednorochní dobrovolník. A vyznal se tak dobře v směnečeném právu a ve směnkách, že přivedl za ten rok obchodní firmu Katz a spol. k bankrotu tak slavnému a podařenému, že starý pán Katz odjel do Severní Ameriky...⁷⁹

I ve vyprávěcích částech se však objevují stylové prostředky, které jsou pro tyto pasáže typické a díky nimž je i zde patrna přítomnost komiky, zejména ironie a sarkasmus.

Nejtypičtějším stylovým prostředkem je přirovnání, kterých lze v *Osudech* dobrého vojáka Švejka nalézt obrovské množství. Přirovnání mívají nejčastěji podobu různých ustrnulých frází a klišé, avšak ve spojení s danou situací, ve které jsou vyřčena, plní funkci komickou. V *Osudech* se setkáme s přirovnáními jednoduchými (např. Pepík Vyskoč choval se u soudu jako na pastvě⁸⁰, Plukovník Schröder se zalíbením pozoroval bledý obličej nadporučíka Lukáše, s velkými kruhy pod očima, který v rozpacích nedíval se na plukovníka, ale úkradkem, jako by něco studoval, díval se na plán dislokace mužstev...⁸¹, Rytmistr máchl rukou, jako by chtěl říct: Ten vyvádí ještě horší věci než obracet lidi na sever⁸²), častěji však s přirovnáními značně rozvětvenými, košatými:

Balounovi bylo asi tak jako mlékařskému psu táhnoucímu vozík, kolem kterého nese uzenářský pomocník na hlavě koš s čerstvými uzenkami z udírny, při čemž řetězec

⁷⁹ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 104.

⁸⁰ tamtéž, s. 304.

⁸¹ tamtéž, s. 429.

⁸² tamtéž, s. 327.

*uzenek visí mu z koše po zádech, takže jen skočit a chňapnout, kdyby nebylo toho protivného řemení, do kterého je ten ubohý pes zapřažen, a mizerného náhubku.*⁸³

Ironický účinek ve vyprávěcích pasážích zesilují zejména adjektiva a příslovce, na něž je text bohatý (např. Byl šťastný, že mu uřízli ruku...⁸⁴). Hořká ironie je viditelná především v těchto pasážích, zatímco v přímé řeči je spíše skrytá, o to více si s ní však Švejk může pohrávat. Příklad ironie ve vyprávění můžeme nalézt hojně tam, kde se nacházejí popisy rakouských vojenských hodností či institucí. Texty jsou bohaté na přívlastky shodné i neshodné a také na příslovečná určení:

Po pravé straně níže visel plakát „Vzácné vzory zmužilosti.“

*Takovými plakáty, jejichž text, s vymyšlenými vzácnými vzory, v kancelářích ministerstva vojenství skládali různí ti němečtí žurnalisté povolání na vojnu, chtělo sto staré pitomé Rakousko nadchnout vojáky, kteří to nikdy nečtli, a když jim takové vzácné vzory zmužilosti posílali na frontu brožované v knížkách, balili si do toho cigarety z tabáku do dýmky nebo upotřebili to ještě vhodněji, aby to odpovídalo ceně i duchu sepsaných vzácných vzorů odvahy.*⁸⁵

Použitými prostředky, jakými jsou obrazná pojmenování, přívlastky, několikanásobné výrazy, jednoduché věty či podřadná souvětí, dosahuje text ve vyprávěcích částech jisté názornosti. V textu převažují slovesná vyjádření nad jmennými. To dává vyprávěči jistou volnost ve zobrazení skutečnosti. Vyprávění, ač strohá a úsporná, mají schopnost zobrazit skutečnost s humorem i vážností. Vážné pasáže se v knize objevují méně často, jejich účinek je však o to silnější:

*„Nincs ham, nincs ham“, pokračoval, chtěje říci, že nemají doma co jíst, a utřel si oči, ze kterých vytryskly slzy, špinavým rukávem svého vojenského pláště, ve kterém bylo vidět díru od kulky, která vylétla mu do těla pro uherského krále.*⁸⁶

⁸³ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983. s. 303.

⁸⁴ tamtéž, s. 343.

⁸⁵ tamtéž, s. 275.

⁸⁶ tamtéž, s. 402.

Toto Sdružení sestávalo z hysterických bab a rozdávalo po nemocnicích vojákům obrázky svatých a povídky o katolickém vojínovi, který umírá pro císaře pána. Byl na těch povídkách barevný obrázek představující bojiště. Všude se válí mrtvoly lidí a koní, převrácené muniční vozy a děla lafetami vzhůru. Na obzoru hoří vesnice a praskají šrapnely a v popředí leží umírající voják s utrženou nohou, nad kterým se sklání anděl a přináší mu věnec s nápisem na stuze: „Ještě dnes budeš se mnou v ráji“. A umírající se blaženě usmívá, jako by mu nesli zmrzlinu.⁸⁷

Zvláštní pozornost zasluhuje druhá jiná věc typická pro Haškovo vyprávění. Vyprávěcí výstupy, na jedné straně ucelené, přehledné, podávající jasný a zřetelný záznam zobrazované skutečnosti, protkané místy ironií a sarkasmem, se na druhé straně ukazují jako velice zmatené, chaotické, místy až nesmyslné. Tento fakt může být příkládán autorově snaze o to vyjádřit se co nejpřesněji, avšak spíše by měl být vnímán jako součást slovní hry, kterou autor prostřednictvím vyprávění rozehrává. I zde tak vzniká zajímavý jazykový kontrast. Na jedné straně stojí jednoduché věty a souvětí, na straně druhé věty, jejichž slovosled je neustále narušován a v jejichž složité stavbě se dají nalézt všechna odvětví jazyka.

Vedle sebe se tak dostávají výrazy běžné mluvy a výrazy zastarávající nebo přímo archaické (*říct, - jest, jisto je; který – kterýž*), vedle frází běžně užívaných se zde objevují výrazy typické pro jazyk zastaralý. V textu se objevují jak výrazy archaické, tak výrazy, které narušují slovosled anebo působí v daném kontextu až nesmyslně.

Příkladem zastaralých výrazů může být například přítomnost genitivu ve funkci předmětu (*poctivá tvář zjednala mu plné důvěry⁸⁸; že má nadporučík kromě ní ještě jiných milenek⁸⁹*). Dokladem neobvyklého až nesmyslného užívání některých slov je například kuriózní užití zájmena *týž* (*Vypravuje toto, díval se Švejk tak upřímně nadporučíkovi do očí, že týž, přistoupiv zprvu k němu,*).

Za nezvyklý se dá považovat i slovosled v některých vyprávěních. Sem spadají takové chyby, jako například nedůsledné kladení příklonek (*A maršálek Radecký snivě se díval ze svého pomníku⁹⁰ ..., V této velké době vojenští lékaři dali si neobyčejně*

⁸⁷ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 171.

⁸⁸ tamtéž, s. 143.

⁸⁹ tamtéž, s. 203.

⁹⁰ tamtéž, s. 80.

záležet, aby...⁹¹), celkově neharmonický slovosled (O celé této události objevil se v Pražských úředních novinách tento článek⁹², Bylo zavedeno několik stupňů trápení simulantů a lidí podezřelých, že jsou simulanti, jakými byli: souchotináři, revmatikové...⁹³), častá přítomnost vět vztažných, které by šly nahradit jinými větami vedlejšími, případně užití vztažného zájmena, které je však odtrženo od substantiva, k němuž se vztahuje a celá věta tak pozbývá smyslu (vyrazil mu psaní z ruky, kterým stále mával – I.díl).

Nelze s určitostí říct, zda jsou tyto závady v řeči úmyslné anebo je zapříčinil Haškův vyjadřovací styl, spěch a pohodlnost. Jisté však je, že oproti přímým řečem a výroky dobrého vojáka Švejka působí vyprávěcí části strojeně. Čtenář si však většinou takových pasáží v knize ani nevšimne, a pokud ano, nepovažuje je za neharmonické či rušivé. Naopak, dají se pokládat za součást hraní si s významy, v některých chvílích tyto pasáže vyznívají dokonce jako parodie na učený jazyk veřejnosti.

4.2 Přímá řeč

Druhou část textu tvoří přímá řeč. V ní vystupuje jak Švejk ve svých monologiích, tak spolu s dalšími postavami v četných dialozích. Přímá řeč v Osudech dobrého vojáka Švejka představuje věrnou kopii skutečných rozhovorů a zaujímá podstatnou část díla. Právě zde se nejvíce odráží protiklad hovorové řeči lidových postav a spisovné češtiny nadřizovaných, spontánní projevy se dostávají do kontrastu s projevy strojenými, jednoduché věty se mísí se složitými souvětími.

Složitá souvětí tvoří s primitivními výroky kontrast, který umocňuje grotesku. Ta má za následek deformaci vyprávěné skutečnosti a ještě více umocňuje ironii a sarkasmus. Všudypřítomný kontrast má také tu schopnost ukázat řeč v jejím největším možném rozpětí. Ve chvílích, kdy by se od Švejka očekávaly jednoduché a stručné odpovědi, začne rozsáhle vyprávět:

⁹¹ HAŠEK, Jaroslav. Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 1'2. Praha : Československý spisovatel, 1983. s. 80.

⁹² tamtéž, s. 76.

⁹³ tamtéž, s. 81.

„Vy jste, Švejku, ukradl psa!“

„Poslušně hlásím, pane obrlajtnant, že o žádným takovým případě za poslední dobu nevím, a dovoluji si, pane obrlajtnant, poznamenat, že s Maxem jste šel odpołudne na procházku, a tak jsem ho nemohl ukradnout. (...) Ve Spálený ulici je nějaký brašnář Kuneš a ten nemoh jít se psem na procházku, aby ho neztratil. Vobyčejně ho nechal někde v hospodě, nebo mu ho někdo ukrad, nebo si ho vypůjčil a nevrátil...“⁹⁴

Naopak ve chvílích, kdy je na něj kladeno množství otázek a očekává se řádné vysvětlení, je Švejk až neuvěřitelně skromný ve svých výrocích:

„Švejku, dobytku, himllaudon, držte hubu! Bud' jste takový rafinovaný ničema, nebo jste takový velbloud a blboun nejapný. Jste samý příklad, ale povídám vám, se mnou si nehrajte. Odkud jste přivedl toho psa? Jak jste k němu přišel? Víte, že patří našemu panu plukovníkovi, který si ho odvedl, když jsme se náhodou potkali? Víte, že je to ohromná ostuda?“

„Poslušně hlásím, pane obrlajtnant, že jsem ho neukrad.“⁹⁵

V promluvách se mísí spisovnost s nespisovností a knižnost s vulgárností. Při bližším zkoumání jednotlivých postav se ukazuje, že většina postav ve funkci nadřízených se vyjadřuje spisovně (spisovnost však bývá narušena přítomností vulgarismů) a stručně. Lidové postavy naproti tomu reprezentují řeč hovorovou a vynikají rozsáhlým, košatým vyprávěním. Přímé řeči jsou dokonalou charakteristikou postav, které je užívají. Řeč každé postavy je individualizována, čímž jsou postavy důsledně rozčleněny na kladné, záporné, inteligentní, prostoduché...

Velice mistrně zpracovanou charakteristiku má postava jednoho dobrovolníka Marka. Jeho ironie a sarkasmus bývají často srovnávány s ironií a sarkasmem, se kterými se setkáváme u Švejka. Narozdíl od Švejka je však jeho základem spisovná čeština, konkrétně její hovorová varianta. Jednoho dobrovolník Marek má podobnou vlastnost jako Švejk – rád vypráví. Prvky lidovosti však jeho řeč postrádá. A stejně tak nedokáže vyličit život v jeho barvitosti a různorodosti, ale

⁹⁴ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 1'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 244.

⁹⁵ tamtéž, s. 245.

ukazuje pouze na skepsi, se kterou Marek na svět nahlíží. V jeho řeči se objevuje mnoho prvků, svědčících o jeho inteligenci (odborné výrazy, termíny). V protikladu k této kultivované řeči stojí prvky obecné češtiny a vulgarismy:

„Uvězněný muž, který nemá co kouřit a na kterého čeká regimentsraport, podává nejkrásnější případ příchylnosti k trůnu. Skládá ve svých písničkách hold své širší vlasti, ohrožené ze všech stran výpraskem. Je zbaven svobody, ale z jeho úst plynou verše neochvějně oddanost. Morituri te salutant, caesar! Mrtví tě pozdravují, císaři, ale profous je pacholek“

(...)

Jednoroční dobrovolník si odplivl: „Vidíte, kamaráde, jaká hovada rodí se pod sluncem.“⁹⁶

Velice zajímavé v tomto směru je kázání feldkuráta Katze, který v opilosti přednáší svou řeč značně nesrozumitelně a chaoticky. O to více je zde však viditelný onen kontrast, který graduje až do podoby hyperboly a umocňuje grotesku. Vážnost náboženského tématu je narušována opileckými vsuvkami, vznešená a spisovná čeština se mísí s obecnou češtinou plnou vulgarismů:

„Trnitá cesta hříchu je, v kluci pitomí, cesta boje s neřestmi. Vy jste marnotratní synové, kteří se raději válíte v ajnclíku, než abyste se vrátili k Otci. Jen dále a výše upřete svůj zrak do výsosti nebes, i zvítězíte a uhostí se pokoj ve vaší duši, vy uličníci. Já bych si vyprosil, aby si tam vzadu někdo odfrkával. Není kůň a není v maštali, je v chrámu Páně. Na to vás upozorňuji, miláčkové moji. Tak kdepak jsem to přestal. Ja, über den Seelenfrieden, sehr gut. Pamatujte si, vy dobytku jeden, že jste lidi a že se musíte dívat skzre temný mrak v daleký prostor a vědět, že zde trvá všechno jen do času, že bůh je navěky.“⁹⁷

Katzův monolog je ukázkou toho, jak mistrně si umí autor pohrávat s ironií. Vzniká tak parodie nejen na církev. Na těchto několika řádcích stojí a zároveň padají

⁹⁶ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 339.

⁹⁷ tamtéž, s. 107.

všechny náboženské hodnoty. Pozoruhodné je poslední souvětí. Objevuje se zde výraz, který přesně odpovídá košatému vyjadřování symbolistů a dekadentů (*a že se musíte dívat skrze temný mrak v daleký prostor a vědět, že ze trvá všechno jen do času...*). Toto poetické vyjádření je však negováno úvodním oslovením: *vy dobytku jeden*. V jediné větě je tak přítomna mnohoznačná parodie – parodie náboženských hodnot a církevních hodnostářů, parodie na jejich vznešené projevy, za tím vším však můžeme vidět také parodii na košatý jazyk předešlých literárních směrů.

4.3 Monolog a dialog

Přímé řeči lze rozdělit na monolog a dialog. Švejkovy monology mají silně epický charakter. Je to zapříčiněno tím, že na sebe neustále vrství množství příběhů a historek, čímž oddaluje původní pointu a přenáší významy z místa na místo. To všechno však působí nenásilně, uvolněně. Švejkovy monology jsou spontánní. Ať už je obsah Švejkova vyprávění jakýkoli, podává nám jej za každé okolnosti s radostí a tak bezprostředně, jak to dokáží jen děti a blázni. Za Švejkovým klidem a odstupem od líčených příběhů se skrývá obrovský kus životní moudrosti a zkušenosti a jazyk, který nám je v *Osudech* představován, by se dal považovat za zevrubnou encyklopedii lidové češtiny⁹⁸.

V tomto je podstatný rozdíl zejména oproti Haškově předválečné tvorbě, konkrétně předválečném Švejkovi. V knize *Dobrý voják Švejk před válkou a jiné podivné historky* nenalezneme takové množství přímých řečí a ani sám Švejk se nevyznačuje takovou upovídáností, nepřipojuje ke svým příběhům tolik dodatků, jeho jazyk není tolik barvitý. Předválečný Švejk se jednorozhodně dobrovolníkovi Markovi podobá zcela jistě více než Švejk poválečný.

Na straně druhé stojí dialogy. Zatímco Švejkova mluva v monologech disponuje velkou dávkou spontánnosti, v dialogech se Švejkova řeč ukazuje jako více připravená. Švejk se v dialogech stává více přemýšlivým a také více útočným. Nejviditelnější sarkasmus lze najít především v pasážích, kdy Švejk rozmlouvá s poručíkem Dubem. Například ve třetím dílu s názvem *Slavný výprask*, kdy se Švejk setkává tvář v tvář s obávaným a nemilosrdným poručíkem Dubem, vede s ním dialog, při kterém je Švejk

⁹⁸ Například J. Fučík v knize *Stati o literatuře* z roku 1951 hovoří o tom, že se v Haškově tvorbě objevuje velice zdařilý pokus o kanonizaci lidové češtiny.

velice stručný. Jeho maska blba se na chvíli kamsi vytrácí a Švejk se rozzlobené a povyšenecké řeči poručíka Duba brání čistým sarkasmem:

„Vy mně ještě neznáte,“ křičel poznovu poručík Dub, „vy mne znáte možná z té dobré stránky. Já jsem zlý, nemyslete si, já každého přinutím až k pláči. Tak znáte mne, nebo mne neznáte?“

„Znám, pane lajtnant.“

„Já vám naposled říkám, že mne neznáte, vy osle. Máte nějaké bratry?“

„Poslušně hlásím, pane lajtnant, že mám jednoho.“

Poručík Dub rozvzteklil se při pohledu na Švejkův klidný, bezstarostný obličej, a neovládaje se více, zvolal: „To také bude váš bratr takové hovado, jako jste vy. Čímpak byl?“

„Profesorem, pane lajtnant. Taky byl na vojně a složil oficířskou zkoušku.“⁹⁹

Komický účinek v Haškových Osudech dobrého vojáka Švejka je značně umocňován způsobem, jakým jsou k sobě věty, souvětí, větné celky nebo pouhé větné členy připojeny (například věta: *„Zemřel jako simulant v nemocnici“¹⁰⁰*, je důkazem přítomnosti paradoxu. V tomto dodatku je obsaženo paradoxní přirovnání *jako simulant*.) . Tato spojení jsou tvořena volně, nedrží se žádných pravidel, což způsobuje, že jsou místy nepřesná až nevhodná. Narušují tak harmonickou linii vyprávění a opět vytvářejí kontrast a hyperbolu. Naproti sobě stojí pokřivené hodnoty válečného světa, s vážností a důstojností prezentovány nadřizenými, na straně druhé pak banální, přízemní, ale o to zásadnější hodnoty obyčejných lidí, kteří lidovým jazykem vyjadřují své rozličné postoje ke skutečnosti.

Tento kontrast se objevuje v průběhu celé knihy. Viditelný je ve Švejkových rozsáhlých rozmlouvách i dialozích. Velice zřetelně se projevuje především v neustálých dodatcích a vsuvkách. Kупení dodatků, které vede k hyperbole a paradoxu, je patrné například ve scéně, kdy Švejk rozmlouvá se svým nadřizeným nadporučíkem Lukášem:

⁹⁹ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 3'4*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 100 – 101.

¹⁰⁰ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 1'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 167.

„Pan polní kurát vás rekomandoval jako ohromného pitomce a myslím, že se nemýlil.“

„Poslušně hlásím, pane nadporučíku, že se opravdu pan polní kurát nemýlil. Když jsem sloužil aktivně, byl jsem superabitrován pro blbost, a ještě k tomu notorickou. Od regimentu nás kvůli tomu pustili dva, mě a ještě jednoho pana hejtmana von Kaunitz. Ten s dovolením, pane nadporučíku, když šel po ulici, tak se současně pořád dloubal prstem levej ruky v nosní díře a druhou rukou v pravý dirce, a když šel s námi na cvičení, tak nás vždy postavil jako při defilérungu a říkal: „Vojáci, éh, pamatujte si, éh, že je dneska středa, poněvadž zejtra bude čtvrtek, éh“.

Nadporučík Lukáš pokrčil rameny jako člověk, který neví a nenalézá ihned slova k vyjádření určité myšlenky¹⁰¹.

Švejkovy dodatky se na sebe kupí stejně jako jeho příběhy. Mají tentýž spontánní ráz a také účinek, jelikož vytvářejí neustálé paradoxy a jsou tedy zdrojem humoru, ale především významové hry, kterou Švejk skrze své promluvy rozehrává prakticky neustále. Tyto dodatky a vsuvky vedou k tomu, že původní pointa příběhu zůstává leckdy nedokončená, což ještě umocňuje významové napětí. Ve Švejkově řeči se objevuje neustálá improvizace (improvizace postav, situací,...), na jejímž základu je rozpoutána hra představivosti, fantazie a významové rozmanitosti. Tato improvizace také umožňuje deformaci celé události. Je to neustálý kruh, z něhož nás Švejk ani na chvíli nepustí.

4.4 Lidovost v Osudech dobrého vojáka Švejka

Švejkova řeč je typickou ukázkou řeči lidové. Také větná stavba odpovídá stavbě lidové. Větné členy jsou k sobě připojovány bez jakýchkoli pravidel, dalo by se říci bez rozmyslu. Názornou ukázkou je například nedůsledný slovosled ve většině Švejkových výpovědí :

¹⁰¹ I HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 200.

„V Sarajevě taky byla nějaká přehlídka. Jednou se pamatuji, že mně scházelo při takové přehlídce dvacet knoflíků u mundúru a že mě zavřeli za to na čtrnáct dní do ajnclíku a dva dni ležel jsem jako lazar, svázaný do kozelce.“¹⁰².

Správný slovosled by měl vypadat takto: V Sarajevě byla taky nějaká přehlídka. Pamatuji se, že mně jednou při takové přehlídce scházelo dvacet knoflíků (...). Švejkovo vyprávění má podobu ústní lidové slovesnosti, a tak se přímo nabízí k tomu, aby bylo čteno, přednášeno, hráno. Tím, že na sebe Švejk během vyprávění navrstvuje další a další informace, dochází k neustálé asociaci představ a projev působí živě, názorně.

Lidovost se projevuje po všech jazykových stránkách. Můžeme si povšimnout četných hláskových jevů obecně českých, které jsou patrné v rovině hláskoslovné, tvaroslovné (například výrazy jako: *dobrej, ktorej, nákej, bejt, k tý* aj.) lexikologické i frazeologické (sem lze zařadit výrazy jako: *třískat, běhna, almara, ajnclík* aj.)¹⁰³.

Výrazný podíl v jazyce Osudů dobrého vojáka Švejka hrají různá lidová úsloví, rčení a pořekadla, lidové písně. Přítomnost těchto jazykových prvků umocňuje komiku, zejména v případech, kdy jsou použity osobnostmi váženými, které by se podobných lidových výstřelků měly zříkat. Groteskně působí například zpěvy feldkuráta Katze, který právě slouží mši:

„Zpívejte něco, hoši“, křičel dolů, „nebo chcete, abych vás naučil nové písničky? Tak zpívejte za mnou:

*Ze všech znejmilejší
svou milou já mám,
nechodím tam za ní sám,
chodí za ní jiných více,
milenců má na tisíce,
a ta moje znejmilejší
je Panenka Maria.“¹⁰⁴*

¹⁰² HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983. s. 18.

¹⁰³ Tyto výrazy se objevují v průběhu celého textu, záměrně zde proto neuvádím konkrétní citace.

¹⁰⁴ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 107.

Zvláštní postavení v knize zaujímají vulgarismy, kvůli nimž byl J. Hašek kritikou velice stíhán a to jak ve dvacátých a třicátých letech, tak po druhé světové válce. Jeho nevybíravý slovník zůstával terčem kritiky také v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století. Proč jsou vulgarismy v Osudech dobrého vojáka Švejka přítomny v tak hojné míře? Zejména na tuto otázku se v tomto období hledala odpověď. M. Jankovič, Daneš, Kosík a mnozí další se shodují na tom, že přítomnost vulgarismů v díle Jaroslava Haška souvisí se snahou o zevrubnější zachycení skutečnosti a úzce souvisí s lidovým projevem Švejka a ostatních postav. Vulgarismy, doplňující projevy jednotlivých postav, pomáhají lépe zachytit jejich charakter, ale podávají také celkový obraz doby. Jsou také výrazem výsměchu městské jemnosti, která se křečovitě snaží dodržovat mravní kodex.

Funkci vulgarismů ve své knize velice dobře vystihl sám Jaroslav Hašek v doslovu k prvnímu dílu Osudů dobrého vojáka Švejka, když napsal, že největší zhoubou národa jsou lidé, kteří se pozastavují nad silným výrazem:

„Oni by vychovali národ jako skupinu přecitlivělých lidiček, masturbantů falešné kultury, typu svatého Aloise, o kterém vypravuje se v knize mnicha Eustacha, že když svatý Alois uslyšel, jak jeden muž za hlučného rachotu vypustil své větry, tu dal se do pláče a jedině modlitbou se upokojil.

Tací lidé se veřejně rozhořčují, ale s neobyčejnou zálibou chodí po veřejných záchodkách přečíst si neslušné nápisy na stěnách.

Užívaje ve své knize několika silných výrazů, konstatoval jsem letmo, jak se skutečně mluví.“¹⁰⁵

V některých chvílích se však také Švejkova řeč proměňuje a stává se spisovnou. Strojenost, se kterou Švejk vystupuje v rozhovorech s nadřízenými, přemrštěná snaha o co nejvěrnější napodobení jejich vznešeného projevu však v sobě skrývá ironický podtón. Švejkova řeč se stává nepřirozenou a do jisté míry také falešnou. Stává se tak zároveň výstižnou charakteristikou faleše a nepřirozenosti doby a parodií na zkostnatělé projevy poručíků, nadporučíků a dalších vojenských hodností.

¹⁰⁵ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 1'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 252.

Nezvykle ukázněně působí Švejkův projev na četnické stanici v Táboře. Švejk, mající cestu do Českých Budějovic, se zde poněkud pozapomněl. Když je přiveden do kanceláře obávaného poručíka a otázan, proč u sebe nemá žádný doklad a proč se potuloval po nádraží, odpovídá pokojně, s rozvahou a strojeně:

„Poslušně hlásím, pane lajtnant, že jsem čekal na vlak do Českých Budějovic, abych mohl se dostat k svému 91. regimentu, kde jsem buršem u pana obrlajtnanta Lukáše, kterého jsem byl nucen opustit, jsa předvedenej kvůli pokutě k přednostovi stanice, poněvadž jsem byl podezřelej, že jsem zastavil rychlík, ve kterém jsme jeli (...)“¹⁰⁶

4.5 Rusismy v Osudech dobrého vojáka Švejka

Nedílnou součástí jazykové analýzy Osudů dobrého vojáka Švejka představují také rusismy. Těm se věnují jazykovědci čeští, ruští nebo polští. Do českého prostředí se zmínky o rusismech v Haškově díle dostaly zejména díky jazykovědným pracem Daneše, Ančíka a B. Havránka. Zajímavé postřehy přináší studie M. Zatovkaňuka s názvem Haškovy rusismy v Osudech dobrého vojáka Švejka. Přítomností rusismů se Osudy odlišují od jiných literárních děl té doby. Odlišují se dokonce i od ostatních děl Haškových. Je zřejmé, že tento fakt souvisí s Haškovým pobytem v sovětském Rusku.

Kromě typických rusismů, které se v knize objevují (například: komandýrovat, publika, nacionálnost a jiné), se setkáváme také s nezvyklými slovními spojeními, která jsou typická právě pro ruský jazyk (například: našel polního kuráta sedět; Švejk se živil prodejem psů do vojny(195) a jiné).

M. Zatovkaňuk rozděluje Haškovy rusismy na interferenční a dále na jazykové prostředky, které sice mají ruský původ, čemuž odpovídá také jejich vnější podoba, avšak vyskytovaly se také běžně v nové češtině¹⁰⁷.

Interferenci dále dělí na lexikální, tzn. že ruské slovo neuvědoměle, avšak plně zastupuje, nahrazuje výraz český (například výrazy *montaky*, *nacionálnost*). Tyto

¹⁰⁶ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 278.

¹⁰⁷ ZATOVKAŇUK, Mikoláš. Haškovy rusismy v Osudech dobrého vojáka Švejka. *Naše řeč*. 1981, č. 3, roč. 64, s. 125 – 128.

výrazy nemají žádnou spojitost s výklady o Rusku, nevztahují se k ruskému prostředí, ale výhradně k prostředí českému. Jsou také užity bez viditelné slohové motivace.

V textu se objevují také interference lexikálně gramatické, mezi něž patří například výraz komandýrovka (v textu: ... *pomyslil si nadporučík, „vezmu si komandýrovku.“*¹⁰⁸). Tato slova se vyznačují tím, že souvisejí s ruským slovním výrazem a jsou buď užita neuvědoměle, podobně jako interference čistě lexikální, anebo se přímo vztahují k ruskému výrazu, jemuž odpovídá české synonymum.

M. Zatovkaňuk si dále všímá rusismů syntaktických, které se v *Osudech dobrého vojáka Švejka* také objevují. Jedná se o převzetí ruských předložkových spojení a použití neshodného přívlastku namísto shodného (například: „*Ale s plnou vytrvalostí hledím vstříc vytrvalosti a vaší síle vůle*“¹⁰⁹).

V Haškově textu se objevují jak rusismy vypovídající o autorově bilingvistu, tak také výrazy ruské, které se v češtině ujaly a mohou být proto charakterizovány jako výpůjčky. Tento jazykový úkaz je v české i světové literatuře velice pozoruhodný. Otázkou zůstává, zda přítomnost rusismů byla autorovým záměrem, anebo souvisí s jeho celkovým spontánním projevem. Jisté však je, že přítomnost rusismů, která je stejně nenásilná a náhodná jako celý text, ještě více umocňuje fakt, že text svou přirozeností působí spíše jako lidový projev nežli psaný umělecký text. Také díky tomuto jazykovému detailu¹¹⁰ se *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* dají prezentovat jako román velice moderní.

¹⁰⁸ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 1'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 355.

¹⁰⁹ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 3'4*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 184.

¹¹⁰ Výraz detail je použit záměrně, jelikož oproti jiným jazykovým složkám, které tvoří jádro všech přímých řečí i vyprávění, jsou rusismy v textu přítomny pouze minimálně.

5. Interpretace postavy Josefa Švejka od roku 1989 po současnost

Až do roku 1989, navzdory tomu, že se v té době u nás začíná objevovat mnoho zajímavých studií věnujících se Osudům dobrého vojáka Švejka, převládá v českých zemích v souvislosti s tímto dílem značná rozpačitost. A tak zatímco v zahraničí – a v některých pracích českých autorů, zejména M. Jankoviče, R. Pytlíka, S. Richterové aj. - je Švejk prezentován jako geniální výraz odporu proti válce, jako ničivý element, který ukazuje na bezvýchodnost životní situace, do níž se lidé za války i po ní dostávali, a také jako síla, která má schopnost odhalit všechnu barvitost života, v Čechách se Osudy dobrého vojáka Švejka stále mylně vykládaly jako dílo, v němž se zrcadlí kladná lidovost.

Upadající komunistický režim se v závěru svého působení křečovitě snažil přivlastnit si Haškovu tvorbu a podřídil Švejka svým ideologickým myšlenkám, ačkoli je zřejmé, že ta sovětská zkušenost, kterou Hašek absolvoval, byla pro něj zároveň velkým vystřízlivěním.

V cizině se zatím stále dávalo Haškovo dílo do přímé spojitosti s českou povahou, na druhé straně se objevilo nové nahlížení na tuto knihu. Tamější studie věnující se literární analýze Osudů dobrého vojáka Švejka si všímají především jejich vážné stránky. Převažuje zde názor, že je to kniha, která mistrně ukazuje na absurditu válčícího světa a zároveň na absurditu života v tomto světě. Svět, který je zde zobrazen, je vnímán jako dekonstruktivní, z něhož není východisko.

Současné literární analýzy vtiskly Švejkovi opět novou tvář. Avšak smysl jeho vystupování opět pouze naznačují. Význam Švejka je totiž tak široký a obsáhlý, že jej nelze postihnout v plné šíři. Fakt, že jsou Osudy stále rozebírány a je jim věnována pozornost, svědčí o tom, že se Haškovi podařilo napsat dílo živoucí, jehož téma nepodlehne kritice ani času.

5.1 Kladná lidovost

Kladná lidovost, kterou tak horoucně vyzvedával minulý režim, v Osudech dobrého vojáka Švejka skutečně přítomna je. Ovšem pojetí onoho kladu tak, jak jej viděl komunistický režim, je poněkud falešné. S. Richterová o tomto problému hovoří

jako o „sémantické slepotě“¹¹¹. Je to něco, co s sebou přináší každé historické období a co je odhalováno prostřednictvím humoru, smíchu a jiných esencí. Úkolem umělce je tuto sémantickou slepotu odkrýt. Ne vždy se to však podaří. Zejména tehdy, je-li při odkrývání přítomna jakákoli ideologie¹¹².

A tak se také snadno může stát, že díky této sémantické slepotě vzniklé na základě ideologie se Švejk stává revolučním hrdinou, který je vzorem pro své okolí. Kladně potom například působí výstup, v němž Švejk poučuje Balouna:

„*Vykašli se na hospodářství a raději padni za císaře pána. Copak tě to na vojně naučili?*“¹¹³

Tato slova, která tak báječně vystihovala představu vojenské služby konanou do roztrhání těla, je ve skutečnosti ironií a parodií na válečná pravidla a příkazy.

Klad, projevující se Švejkovým mnohořečím a zachycující detailně všechny hrůzy války, ale především pak sílu a schopnost prostého člověka odpoutat se od takového světa, ba co víc, smát se mu a najít smysl života zcela jinde, v knize přítomen je. Není však vyjádřen čistě pozitivně, není očividný, čtenář si jej musí najít. A nalezne jej ve chvíli, kdy se četbou zapojí do té hry s řečí a tím pádem také skutečností. Kdyby byl tento klad vyjádřen, kdyby se o něm Hašek zmínil například ve svém doslovu, stal by se text nebezpečně souhlasným s režimem. Rozhodne-li se čtenář najít v knize nějaký její hlubší smysl, bude jeho hledání marné, pokud se zaměří na nějakou pozitivní hodnotu, kterou tam má najít – v postavě, v ideologii... Nejpozitivnější zde zůstává ukryto uvnitř jazyka. Pozitivní je ta bohatost, mnohostrannost života, kterou Hašek ve svých *Osudech* mistrně zachytil.

¹¹¹ In: RICHTEROVÁ, Sylvie. *Jasnozřivý génius*. - tuto studii mi v elektronické formě zapůjčila Bc. Pavla Hlaváčková studující na FF MU v Brně obor Český jazyk a literatura.

¹¹² O problematice ideologie v souvislosti s literární interpretací pojednává v mnohých studiích M. Jankovič. Klade důraz zejména na fakt, že jakákoli ideologie literární dílo omezuje, svazuje. V projevu předneseném v Lipnici nad Sázavou na Mezinárodní konferenci s názvem *Hašek a Švejk - humor tisíciletí* se M. Jankovič pozastavuje také nad svými ranými studiemi a říká: „*Nejprve jsem se pokoušel zastřešit pozitivní hodnoty Haškova Švejka nějakou zřetelnou ideovou koncepcí (Umělecká pravdivost Švejk, 1960), ta se však brzy ukázala být spíše svěrací kazajkou.*“ (JANKOVIČ, Milan. *Švejk auf jedem Schritt am Ziel seines Lebens. Slovo a smysl*. 2005, č. 3, roč. 2, s. 22.

¹¹³ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 3'4*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 228.

5.2 Všudypřítomná blbost

Jestliže jsem uvedla, že v Čechách byly výklady Osudů dobrého vojáka Švejka ještě v osmdesátých letech ovlivněny ideologií (které se po roce 1989 zbavily a analýza tohoto díla se značně proměnila), v zahraničí stále převládal názor, že Švejk je typický Čech, lidová figurka, která utíká před válkou tím, že ji neguje. Na základě těchto názorů vzniká jakýsi mýtus, skrze něhož je pak dílo zkoumáno. Tyto interpretace ale nedovolují odhalit pravou, nebo přinejmenším důležitou podstatu postavy. Zmíněná Švejkova negace bývá zdůvodňována faktem, že Švejk je úředně uznaný blb a jeho blbost je zdrojem celého humoru. Tento výklad však nelze považovat za přijatelný.

Pojem přizemnosti a blbství rozvíjí například S. Richterová ve studiích *Jasnozřivý génius a Největší vášeň Jaroslava Haška*. V souvislosti s Haškovými *Osudy* zavádí pojem „metafyzická blbost“¹¹⁴. Ta zdánlivá blbost, se kterou Švejk vystupuje, je všudypřítomná. Není zde pojímána jako jeden z pólů, proti němuž by stála například inteligence. Blbost je v *Osudech* dána, má tam své pevné místo. Richterová ji považuje za cosi univerzálního, co tvoří základní složku celé knihy. Blbost je v *Osudech* zviditelňována komickým účinkem, tím, že Švejk skrze svou řeč neustále cosi deformuje, demystifikuje veškeré hodnoty lidského života.

Blbost v *Osudech* dobrého vojáka Švejka nelze definovat a ve chvíli, kdy se o to pokusíme, už tento pojem redukuje a redukuje také celou interpretaci. Blbost je metafyzická, tudíž všudypřítomná a čtenář na ni nenaráží v průběhu četby, on se do ní dostává jako do jakéhosi kruhu, z něhož po celou dobu četby nelze vystoupit. Toto není blbost, nad kterou by se čtenář soucitně usmíval. Není to blbost, která by byla použita záměrně v určité situaci. Není to blbost směšná. Je to blbost, která se v závěru ukazuje jako cosi jedinečného a geniálního, díky čemuž Švejk vybočuje všem ostatním postavám.

S. Richterová nazvala *Osudy* „*epopejí blbosti*“¹¹⁵. Do popředí se během vyprávění dostávají různé postavy, různé situace a odhaluje se různá, vždy však ryzí blbost – blbost vojenských nadřízených, blbost císaře pána, blbost učených lékařů... Na

¹¹⁴ In: RICHTEROVÁ, Sylvie. *Největší vášeň Jaroslava Haška*. - tuto studii mi v elektronické formě zapůjčila Bc. Pavla Hlaváčková studující na FF MU v Brně obor Český jazyk a literatura.

¹¹⁵ In: RICHTEROVÁ, Sylvie. *Jasnozřivý génius*. s. 129. - tuto studii mi v elektronické formě zapůjčila Bc. Pavla Hlaváčková studující na FF MU v Brně obor Český jazyk a literatura.

pozadí všech těchto příběhů stojí blbost Švejkova – je to blbost, která vítězí nad celým světem.

Švejkova blbost, naivita a v některých chvílích by se dokonce dalo říci bláznovství, jsou pouze zdánlivé. Stejně zdánlivá je i jeho dobráckost. Možná měl skutečně dobrácké modré oči, ale toť vše. Zde se tento pojem rodí a zde také padá. Švejk ve skutečnosti nemá s nikým a s ničím slitování. Příkladem může být desátá kapitola prvního dílu, kdy je Švejk veden dvěma vojenskými strážci. Ve své dobrotě je naláká zajít si do hospody a trochu se tam pobavit. Další scéna, v níž Švejk bere opilé strážce a doprovodí je přímo do bytu polního kuráta, už příliš dobrosrdečná není. Strážci jsou prozrazeni a hrozí jim trest. A tak zatímco zdrcení stojí před feldkurátem a čekají na svůj ortel, nastává obrat. Je to tentokrát Švejk, který je zbaví ručnic a hlídá je s bajonetem v ruce, dokud si pro ně nepříjde patrola. Na jejich obviňování ze zrady reaguje takto:

„Nyní alespoň vidíte, že vojna není žádný med. Já konám svou povinnost. Já jsem se stejně do toho dostal tak jako vy, ale v obecné řeči se říká, že se na mne štěstěna usmála.“¹¹⁶

Podobných případů, kdy Švejk ztrácí svou dobráckou masku a nasazuje si novou, cynickou a nemilosrdnou, se dá v knize nalézt mnoho. Ze všech těchto situací nakonec vychází Švejk, ten dobrosrdečný blb, jako vítěz. A skutečně blbí jsou ti druzí, paradoxně ti, kteří z něj toho lékařsky potvrzeného idiota dělají. S určitostí tvrdím, že právě s tímto faktem souvisí výklady Švejka jako mocné síly, díky níž se odkrývá všechna absurdita světa a vzniká tak prostor úzkostný, dekonstruktivní, z něhož není východisko.

5.3 Dekonstruktivní svět Osudů dobrého vojáka Švejka

Zařazením Osudů dobrého vojáka Švejka k dílům poválečného expresionismu vznikl nový náhled na tuto knihu. Pomohl odhalit její vážnou stránku. Tyto výklady se staly populárními především v zahraničí. Zcela novou interpretaci nabízejí studie

¹¹⁶ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 1'2*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 131.

německého profesora H. D. Zimmermanna, některé studie S. Richterové, divadelní inscenace J. Grosmana aj.

Expresionismus je založen na dojmu, který je nějakým způsobem dramatický, je vyveden do krajnosti. K dosažení takového výrazu přispívá deformace skutečnosti. Tu v *Osudech dobrého vojáka Švejka* opravdu najdeme a to v nemalé míře. V knize se střídají výstupy, při nichž se čtenář nepřestává smát, s výstupy které působí o to hrozivěji, jelikož přicházejí nečekaně a většinou v těsném závěsu za nějakou humornou situací. Takto hrůzostrašně působí například popis umírajícího v boji:

„... A jeden mrtvej, kterej ležel na dekungu, nohama dolů, kterému při vorrikungu šrapák utrl půl hlavy, jako by ji seříz, ten se v tom posledním okamžiku tak podělal, že to z jeho kalhot teklo přes bagančata dolů do dekungů i s krví. A ta jeho půlka jeho lebky i s mozem ležela zrovna pod tím.“¹¹⁷

Kdybychom tuto situaci přenesli na malířské plátno, vznikl by zajisté expresivní obraz umírajícího. V této pasáži se však nezrcadlí pouze fyzické umírání, křik a bolest raněných, ale je zde drasticky zachycena absurdita válečného světa, úzkost z tohoto světa a také jeho bezvýchodnost. Člověk se náhle ocitá uprostřed této mašinérie, je jí pohlcen a nemůže před ní utéct, schovat se. V těchto tíživých chvílích Švejk nechlácholí, ani se neprojevuje jako lékařův uznaný blb. Jeho síla se mění a Švejk rázem přechází z ironie do sarkasmu a celou situaci líčí se všemi hrůznými detaily, bez nadsázky, bez nadhledu, který je pro něj jinde tolik typický.

Tyto pasáže jsou velice vážné a absurditu války a potažmo celého lidského života odhalují dokonale. Zřejmě právě proto je Hašek po roce 1989 často srovnáván s F. Kafkou. Do této souvislosti jej dává například již zmíněný H. D. Zimmermann anebo český filozof K. Kosík ve svém příspěvku s názvem *Hašek a Kafka neboli groteskní svět*¹¹⁸.

Stejně jako v Kafkově díle nalezneme také v *Osudech dobrého vojáka Švejka* pasáže vypovídající o absurditě války a lidského počínání si ve válce. Je to něco, před čím chce člověk uniknout, co ze sebe chce smýt, setřást. Absurdita – to je prostor,

¹¹⁷ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 3'4*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 125.

¹¹⁸ KOSÍK, Karel. *Kdo je Švejk*. - tuto studii mi v elektronické formě zapůjčila Bc. Pavla Hlaváčková studující na FF MU v Brně obor Český jazyk a literatura.

v němž člověk není schopen se orientovat, stává se štvancem, lovenou zvěří, ochočenou loutkou. Je to svět, v němž umírají veškeré lidské hodnoty a ztrácí se životní jistoty. A tímto světem kráčí neporazitelný Švejk. Švejk, který dokáže vážnou situaci odlehčit paradoxem, který však zároveň umí svou silou stěny tohoto stísněného světa ještě více sevřít: „*Co se zdálo směšné a působilo směšně, objevuje se najednou – v okamžitém časovém přechodu, jímž je náhlost – v jiném světle a člověk se cítí zaskočen svým vlastním smíchem. Je mu trapně z vlastního smíchu.*“¹¹⁹.

Spojitosť Haškova díla s dílem Kafkovým je nepopíratelná. Avšak ukazuje pouze na jednu důležitou složku Haškovy tvorby. Tímto se nám odhaluje její destruktivní diskurz. S tím si však nevystačíme. Osudy dobrého vojáka Švejka jsou stejně destruktivní jako radostné. Nesmíme opomíjet všudypřítomnou významovou hru, díky níž Švejk dokáže přežít a díky níž vlastně dokáže přežít i lidstvo samo. M. Jankovič odkazuje ke sloům B. Hrabala: „*Myslím na Haška, který je živoucím dokladem posunu směrem dolů, a tím k jisté vznešenosti, podivuji se jeho Švejkovi, figuře, která prochází celým textem neporušená, bez frčky, bez manželky, bez dětí, bez milenky, skoro i bez přítele, ale svým hovorem, jako kouzelník odhaluje i poráží degenerovaný svět.*“¹²⁰.

Ve Švejkově postoji k životu se odráží energie a lidská svoboda. Ačkoli se pojem svoboda zdá paradoxní s ohledem na válku, která lidem svobodu spíše bere nežli dává, je na místě. Zde se jedná o svobodu smíchu, svobodu řeči. A ta, jak se ukazuje, nepodléhá ničemu.

Je pravdou, že Švejk skrze svou řeč dokáže skutečnost deformovat s takovou lehkostí, že působí spíše jako tajemná síla, před kterou je třeba mít se na pozoru. Avšak pokud by byla pozornost soustředěna pouze na dekonstrukci v díle, jen stěží by bylo stále živé. Je tedy potřeba brát ji pouze jako jednu z mnoha složek, které Osudy tvoří. Díky hře, kterou rozehrává s řečí a významy a která je stupňována komikou, má totiž Švejk také schopnost navrátit věcem ztracený tvar a uchovat si jistotu, která se zdá být sice přízemní, zároveň však také neporazitelná – a tou je nadhled a odstup, díky němuž Švejk nemůže zaniknout.

¹¹⁹ KOSÍK, Karel. *Kdo je Švejk*. s. 107. - tuto studii mi v elektronické formě zapůjčila Bc. Pavla Hlaváčková studující na FF MU v Brně obor Český jazyk a literatura.

¹²⁰ JANKOVIČ, Milan. Švejk auf jedem Schritt am Ziel seines Lebens. *Slovo a smysl*. 2005, č. 3, roč. 2, s. 21.

6. Problematika překladu Osudů dobrého vojáka Švejka

Při literární analýze Osudů dobrého vojáka Švejka nastávají dva okamžiky, které se mohou ukázat jako problémové. Prvním z nich je záležitost překladu a druhým je čtvrtý díl knihy s názvem Pokračování slavného výprasku, který napsal Karel Vaněk. Oba tyto atributy je třeba při rozboru díla brát v úvahu, jelikož mohou náhled na toto dílo velice ovlivnit.

Nejprve je třeba pozastavit se nad problematikou překladů Osudů dobrého vojáka Švejka a nad problematikou překladů obecně. K jejímu nastínění mi poslouží studie P. Wilsona, kanadského překladatele, s názvem *Radost z překládání*. Kromě toho, že zde na konkrétním díle Josefa Škvoreckého (Veselý sen o Dvořákovi – v anglickém překladu *Dvorak in Love: A Lighthearted Dream*) ukazuje, jak vzniká zahraniční překlad, vytyčuje zde zároveň body, které se při překladu mohou stát problematickými. Zvláště pak při překladu jazykově tak složitého díla jakým Osudy bezpochyby jsou.

Po prvních dvou překladech – německém a ruském – se začaly Osudy dobrého vojáka Švejka překládat do mnoha dalších jazyků; angličtiny, francouzštiny, španělštiny, finštiny a dalších¹²¹. Celkem existuje 54 různých zahraničních překladů tohoto díla. Je beze sporu, že většina překladů není doslovná. Ani nemůže být. Český jazyk je bohatý na významy a některé fráze zkrátka nemohou odpovídat týmž frázím v jiném jazyce. Někdy jsou úpravy překladatelů pozitivem, jak o tom píše P. Wilson v případě překladu děl J. Škvoreckého: „*Louise Dennys navrhle prosté řešení: změnit pořadí kapitol, a to jsme také – samozřejmě s Josefovým plným souhlasem – nakonec udělali (...)* O tom, jaký má tato změna dopad na příběh, by se dala napsat zajímavá studie; já ale tvrdím, že právě přemístěním kapitol vznikl ze Scherza skutečně americký román...“¹²². Většinou však mají schopnost původní význam díla spíše zastřít než odhalit.

P. Wilson ve své studii píše: „*Na mnoha místech jsme něco vypustili a jinde zase přidali, a s odstupem dvaceti let už si sotva vzpomenu, proč jsme k těmto změnám sáhli (...)* Výsledkem je, že román je pevně zasazen v obou kulturách.“¹²³ Nad tímto tvrzením

¹²¹ Příloha č. 5 - 6

¹²² WILSON, Paul. *Radost z překládání: Od Scherza capricciosa k Zamilovanému Dvořákovi*. In *Sborník z mezinárodní konference o životě a díle Josefa Škvoreckého*. Praha : Literární akademie, 2005. s. 364.

¹²³ tamtéž, s. 366.

vyvstává otázka: Je to tak správně? Je cílem překladu zobrazit dílo v jeho původní podobě anebo jej přizpůsobit tamějšímu jazyku? A pokud ano, do jaké míry to potom bude původní dílo a do jaké míry dílo zcela nové?

Osudy dobrého vojáka Švejka jsou dílem, jehož význam, nebo řekněme poselství, je na světové úrovni. Toto poselství je zasazeno do českého prostředí a mohlo by být velice dobře přejato do kteréhokoli jiného prostředí – nebýt jazyka, kterým je psáno. Švejkova řeč je natolik rozmanitá, že se nedá jednoznačně určit, zda patří k řeči nespisovné, spisovné, slangové, nářeční... Dílo je v tomto směru mezi jinými překládanými díly unikátní a má zvláštní postavení. P. Wilson se k překladům Osudů vyjadřuje takto:

Ani jednomu z velkých překladů Osudů dobrého vojáka Švejka se nepodařilo zachytit příchuť Haškovy pozdně rakousko-uherské češtiny, založenou rovněž na lidové mluvě. Potíže začínají hned s první větou. Jak byste výstižně převedli vstupní sentenci paní Müllerové „Tak nám zabili Ferdinanda“?¹²⁴

Komu nám? Nám Američanům? Indům? Finům? Hned v úvodu románu nastává první problém. Je to problém adaptovat se plně do českého prostředí. Cizinec, který si chce Osudy přečíst, by tak musel nejdříve nastudovat několik encyklopedií o českých dějinách. A stejně – ani tento krok by jej neposunul k Osudům dobrého vojáka Švejka o moc blíže.

Druhý problém je totiž ryze jazykový. Český čtenář se v knize dokáže orientovat, protože řeč, kterou je psána, je mu vlastní. Při čtení Shakespeara v originále už však bude mít s uchopením textu problém, jelikož jeho řeč je velice košatá a náročná. V Osudech dobrého vojáka Švejka se objevují slova ze všech složek jazyka. Nalezneme zde výrazy ryze české, urbanonyma vztahující se k českému prostředí, lidové písně, přísloví, obrazná pojmenování, opomenout bychom neměli ani četný počet rusismů. U většiny těchto slov se jen těžko hledá cizojazyčný ekvivalent.

Osudy dobrého vojáka Švejka jsou moderní román, který experimentuje s jazykem v tom slova smyslu, že si s ním autor hraje. Vkládá Švejkovi slova do úst tak, aby nic nebylo jednoznačné a přesto byl smysl díla všeřikající. V zahraničí

¹²⁴ WILSON, Paul. Radost z překládání: Od Scherza capricciosa k Zamilovanému Dvořákovi. In *Sborník z mezinárodní konference o životě a díle Josefa Škvoreckého*. Praha : Literární akademie, 2005. s. 357.

převažuje názor, že tato kniha nemá východisko, že je v ní patrná především absurdita. Je to přirozené, jelikož zahraniční čtenář jen stěží pochopí kouzlo české řeči. Umění, se kterým Hašek umí pojmenovat skutečnost, cizinec nepochopí. A nemůže plně pochopit ani originalitu českého humoru.

7. Proměna komična v pokračování Osudů dobrého vojáka Švejka od Karla Vaňka

Chceme-li podrobit dílo bližšímu zkoumání a pochopit správně funkci řeči a humoru v ní obsaženém, je třeba rozlišovat mezi prvními díly a dokončením románu, které zrealizoval Karel Vaněk. Srovnání komična v prvních třech dílech Osudů dobrého vojáka Švejka a ve Vaňkově pokračování čtvrtého dílu s názvem Pokračování slavného výprasku¹²⁵ se věnuje například M. Křístek. Ten svůj literární počín zdůvodňuje tím, že dosud nebyla této záležitosti věnována dostatečná pozornost. Jeho úvahy jsou mylné, jelikož problematice humoru Karla Vaňka v pokračování Osudů dobrého vojáka Švejka se věnoval například Daneš ve svém Příspěvků k poznání jazyka a slohu Haškových „Osudů dobrého vojáka Švejka“ z roku 1954. Křístkova studie navzdory tomuto omylu obsahuje řadu zajímavých poznatků.

Oba romány, tedy Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války a Vaňkovo Osudy dobrého vojáka Švejka v ruské revoluci a zajetí, jsou považovány za romány humoristické. Je více než zřejmé, že humor tvoří hlavní složku obou děl. Avšak mezi humorem Haškovým a Vaňkovým je značný rozdíl, kterého je možné si povšimnout už ve čtvrtém dílu Haškových Osudů, který napsal Vaněk.

Zatímco komično v Haškových Osudech je významné pro svou rozmanitost (je realizováno parodií, ironií, hyperbolou, sarkasmem aj.), ve Vaňkově pokračování se jeho mnohoznačnost vytrácí. Patrné je to zejména v pasážích, kdy Švejk situaci, o níž vypráví anebo ve které se ocitá, přivádí groteskními kontrasty za hranice běžného humoru. Jako příklad uvádím pasáž, ve které se je Švejkovi coby simulantovi podáván klystýr:

„Nešetři mne,“ vybízel toho pochopa, který mu dával klystýr, „pamatuj na svou přísahu. I kdyby zde ležel tvůj otec nebo vlastní bratr, dej jim klystýr, aniž bys mrkl okem. Mysli si, že na takových klystýrech stojí Rakousko, a vítězství je naše.“¹²⁶

¹²⁵ Karel Vaněk na Haškovy Osudy navázal ještě dalšími dvěma díly s názvem *Švejk v ruském zajetí a revoluci*.

¹²⁶ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 3'4*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 89.

Z Pokračování slavného výprasku se mnohoznačnost řeči poněkud vytrácí. Švejkovy promluvy nepostrádají humor, avšak ten je jednoznačně zaměřený. Nejsou přítomny deformace skutečnosti a pohrávání si s ní jako tomu bylo u Haškova Švejka. Příkladem může být scéna, ve které vedou Švejka na velitelství, poněvadž si omylem oblékl ruskou uniformu. Zatímco se hejtman s majorem přou o to, zda bude Švejk popraven s rozsudkem nebo bez něj, Švejk, který je poslušný, na to zareaguje jinak, než je obvyklé. V jeho slovech se sice odráží odstup a negace, ale nemůžeme ji už považovat za ten moudrý nadhled, kterým disponoval Haškův Švejk. Všimněme si, jak se proměňuje Švejkův jazyk. Souvětí jsou dlouhá, přesto ztrácejí svou košatost, jazyk svou barvitost, historky v sobě nemají to napětí způsobené neustálým přesouváním významů, nedochází ke grotesce:

Také hádka mezi hejtmanem a majorem se stupňovala.

„Nemáte na to práva,“ křičel rozčileně hejtman. „Ten bude pověšen na základě soudního rozsudku vojenského soudu.“

„Bude pověšen bez rozsudku,“ sípal major Wolf.

Švejk, kterého vedli napřed a slyšel celý zajímavý rozhovor, neřekl nic jiného svým průvodcím než: „Pěšky jako za vozem. To jsme se vám jednou v hospodě Na Zavadilce v Libni hádali mezi sebou, jestli máme nějakýho kloboučníka Vašáka, kterej vždycky dělal při zábavě neplechu, vyhodit, hned jak se vobjeví ve dveřích, nebo ho vyhodit, až si dá pivo, zaplatí a dopije, nebo mu vyndat boty, až přetancí první kolo. (...) A víte, co nám ten lump proved? Nepřišel. Co tomu říkáte?“¹²⁷

Na konci Švejkova vyprávění stojí přímá otázka, což pro Švejkovu řeč také není běžné. Švejk své vyprávění podává jako něco daného, nezpochybnitelného, nepotřebuje znát názor ostatních lidí, nezajímá se o to. Na jakékoli připomínky umí zareagovat, avšak názory na svá vyprávění s ledovým klidem neguje.

Pokračování Karla Vaňka schází zásadní esence, které obohacují Haškův humor a ten se tak stává naprosto ojedinělým, originálním: nadsázka, kontrast, ironie a sarkasmus. Není pochyb, že se Vaněk na svou tvůrčí práci připravoval velice důkladně a

¹²⁷ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 3'4*. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 275.

notná dávka humoru se jeho Švejkovi upřít nedá, avšak není to humor, na jejímž základě by se válečný svět rodil i padal.

Švejk, kterého vytvořil K. Vaněk, je v podstatě tentýž, pouze si neumí s řečí hrát tak, jako to dokázal Švejk Haškův. Nedokáže skrze různorečí vykreslovat charaktery jednotlivých postav a groteskní prvky, známé z Haškových Osudů, mizí. Komično je přítomno dál, ale jeho rozmanitost, mizí. Právě díky tomu byl Švejk neuchopitelný, nepolapitelný a neredukovatelný, jelikož ve své řeči stále unikal. Vaňkův Švejk umí být vtipný, avšak nedokáže si udržovat od skutečnosti takový odstup, hrát si s ní, přetvářet ji...

Není pravdou, že Vaněk svůj literární počín odvedl špatně. Je patrné, že o Haškově humoru měl svou představu a že podstatu Osudů dobrého vojáka Švejka dokázal najít: „*Jsou knihy, kde válka je strašně vykreslena: je Zolův Rozvrat, je Barbussův Oheň, knihy obdivuhodné svou šíří a zpracováním válečných obrazů: ale nikde není zachycena válka s celou svojí ničemností, tupostí, blbostí a bezúčelností tak geniálně a do takových drobností, s jakou vymaloval ji Hašek do svého Švejka*“¹²⁸. Avšak, slovy M. Jankoviče: „*Celý problém tkví v tom, že Vaněk nebyl takový kumštýř jako Hašek, proto ten humor zhrubl.*“¹²⁹ Jak už jsem v úvodu své práce naznačila, Haškovy Osudy dobrého vojáka Švejka jsou dílem psaným s moudrým odstupem. Ten Vaněk neměl.

¹²⁸ PYTLÍK, Radko. Švejk dobývá svět. Hradec Králové : Kruh, 1983. s. 32.

¹²⁹ Tento výrok zazněl při mém rozhovoru s panem M. Jankovičem, který se uskutečnil 29. 4. 2011 v Praze, v místě jeho bydliště.

ZÁVĚR

Cílem diplomové práce bylo podat ucelený přehled o tom, jak byl dobrý voják Švejk vnímán českou i zahraniční literární kritikou a vědou. Z analýzy českých a zahraničních literárních kritik a studií věnujících se Osudům dobrého vojáka Švejka vyplývá, že je to kniha, která je díky svému nadčasovému tématu stále živá, navzdory tomu, jak rozpačitě byla přijímána.

Velký přínos spatřuji zejména v jazykovědných pracích, na základně nichž jsem se také já pokusila rozebrat zevrubněji Švejkovu řeč. Právě ta je totiž základním pilířem celého díla. V ní se odráží originalita a rozpětí, s nímž Hašek dokázal psát. Důraz jsem kladla především na hravost řeči, která se neustále proměňuje a tvoří tak mocnou, nepolapitelnou sílu a energii, s níž se dá přežít nejen válka. Je to síla tak obrovská, že dokáže odolávat všemu. A co je ještě důležitější – je to síla, která je vlastní každému lidskému jedinci.

Na základě rozmanitých příkladů jsem se snažila dokázat pravdivost svých slov. Po celou dobu jsem se opírala o důležité studie týkající se literárního i jazykovědného rozboru Osudů dobrého vojáka Švejka. Velký podíl na utváření a uzrávání mého pohledu na toto dílo nesou zejména studie a příspěvky M. Jankoviče, který svou pozornost soustřeďuje na všudypřítomnou hru, která prostupuje celé dílo.

Osudům dobrého vojáka Švejka bylo nejčastěji vytýkáno, že přinesly do české literatury figurku, která naprosto odporuje veškerým hrdinským postavám. Nejnovější studie zase podávají zprávu o tom, že svět v Osudech dobrého vojáka Švejka je především dekonstruktivní. Při rozboru tohoto díla je důležité brát ohled na všechny tyto aspekty, avšak nebrat je jako jediný možný výklad.

Osudy dobrého vojáka Švejka jsou dílem, jehož hlavní smysl nelze jednoznačně určit. Nic v této knize totiž není jednoznačné. Významová hra, různověčí, umění držet si odstup od skutečnosti a podávat ji prostřednictvím Švejka v různých podobách a tvarech, to je umění, které dělá z díla českého autora literární text světového formátu.

Jsem si vědoma, že některé jevy nejsou v mé práci rozvedeny příliš do hloubky, avšak při rozsahu tématu diplomové práce a ostatně i rozsahu samotného díla není možné postihnout všechny složky, které jej utvářejí a které byly a jsou podrobovány literárním analýzám. Ve spolupráci s panem prof. PaedDr. Vladimírem Papouškem, CSc. jsem vybrala pouze některé z nich. Vzhledem k tomu, že diplomová práce má

podat ucelený přehled o interpretaci postavy Josefa Švejka a má jej přehlednou formou přiblížit také široké veřejnosti, záměrně jsem se některým problematikám věnovala zevrubněji, některým poněkud ploše.

Cílů, které byly v úvodu mé práce vytyčeny, jsem dosáhla. Podařilo se mi vystihnout atmosféru, v níž román vznikl a první ohlasy na toto dílo. Zabývala jsem se Haškovým dílem v souvislosti s ideologiemi, které v českém prostředí panovaly až do roku 1989. Bylo to velice podstatné, jelikož právě v této době docházelo k hlavním desinterpretacím, na základě nichž byl Švejk mylně vnímán jako revoluční hrdina i český ulejšák.

Diplomovou práci jsem doplnila ilustracemi a fotografiemi vztahujícími se k textu. Z tohoto důvodu jsem navštívila Památník Jaroslava Haška v Lipnici nad Sázavou, kde jsem měla možnost pořídit velice zajímavé fotografie týkající se nejen života spisovatele, ale především pak vyfotografovat obaly překladů *Osudů dobrého vojáka Švejka*. Bylo velice zajímavé sledovat, v kolika jazycích kniha vyšla a jak se lišily jednotlivé ilustrace na přebalech knih.

Jelikož jsem se chtěla zevrubněji zabývat jazykovým poselstvím knihy a vyzdvihnout její hravý účinek, požádala jsem o rozhovor pana Milana Jankoviče, předního českého haškologa, jemuž tímto děkuji za cenné rady a připomínky.

V diplomové práci jsem se opírala o některé strukturalistické teze, do rozboru jsem zapojila také jazykovědný rozbor. Za tuto možnost jsem byla velice vděčná. *Osudy dobrého vojáka Švejka* jsou pro mne velice vzácným dílem, jehož jazyk by si zasloužil zajisté mnohem více pozornosti a hlubšího bádání. Věřím, že by se právě v tomto směru našlo využití této diplomové práce.

Práce si nekladla za cíl vyzdvihnout některý interpretační model Josefa Švejka jako více platný či pravdivý. Smyslem bylo vytvořit různé varianty těchto interpretací, aby byl podán co nejširší přehled o tom, jak bylo na protagonistu Josefa Švejka nahlíženo.

Seznam příloh

Příloha č. 1

č. 1, Jaroslav Hašek

Příloha č. 2

č. 2, Haškův dům v Lipnici nad Sázavou

Příloha č. 3

č. 3., ilustrace od Josefa Lady

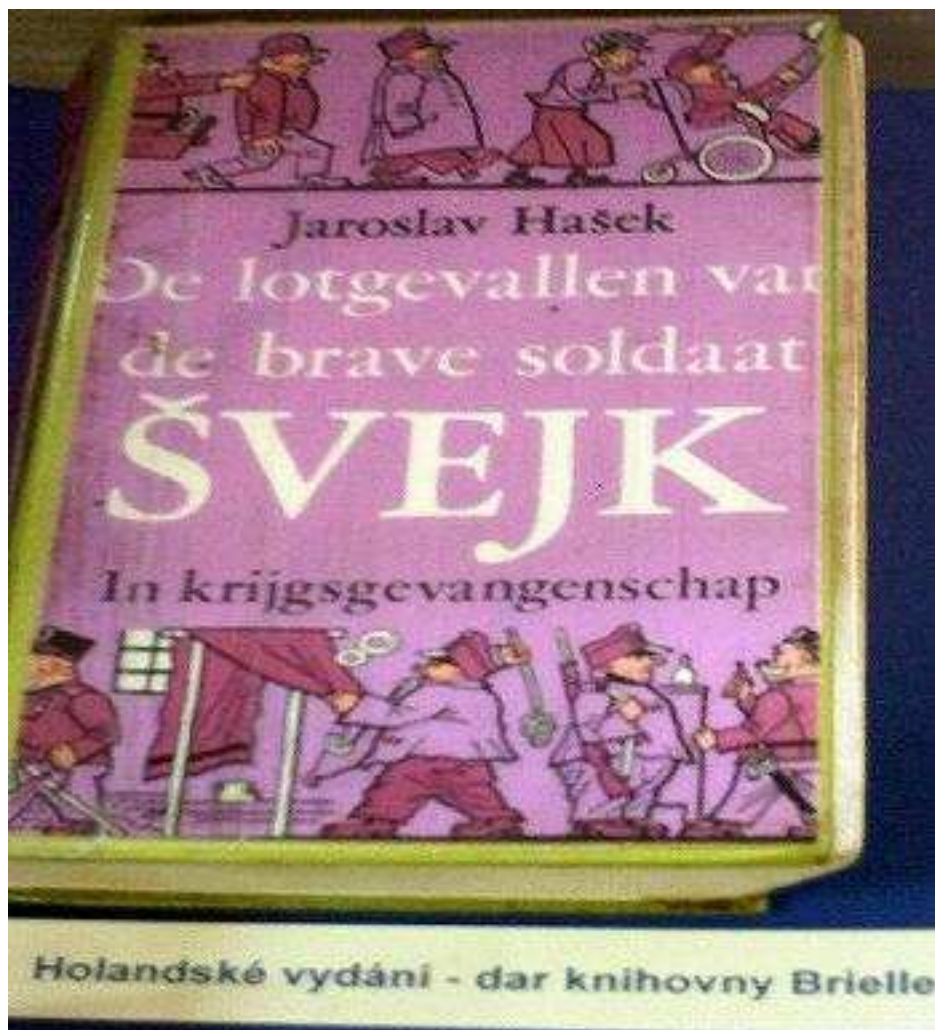
Příloha č. 4

č. 4, ilustrace od George Grosze

č. 5, maďarský překlad Osudů dobrého vojáka Švejka

č. 6, holandský překlad Osudů dobrého vojáka Švejka

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

PRIMÁRNÍ LITERATURA:

HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 1'2*. Praha : Československý spisovatel, 1984. 507 s.

HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 3'4*. Praha : Československý spisovatel, 1984. 364 s.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA:

BLAŽÍČEK, Přemysl. *Haškův Švejk*. Praha : Československý spisovatel, 1991. 256 s.

CHALUPECKÝ, Jindřich. *Expresionisté: Richard Weiner, Jakub Deml, Ladislav Klíma, Podivný Hašek*. Praha : Torst, 1992. 200 s.

JANKOVIČ, Milan. *Umělecká pravdivost Haškova Švejka*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1960. 68 s.

KOSÍK, Karel. *Století Markéty Samsové*. Praha : Československý spisovatel, 1995. 208 s.

PAPOUŠEK, Vladimír. *Gravitace avantgard*. Praha : Akropolis, 2007. 144 s.

PYTLÍK, Radko. *Jaroslav Hašek a dobrý voják Švejk*. Praha : Panorama, 1983. 86 s.

PYTLÍK, Radko. *Kniha o Švejkovi*. Praha : Československý spisovatel, 1983. 478 s.

PYTLÍK, Radko. *Švejk dobývá svět*. Hradec Králové : Kruh, 1983. 98 s.

PŘÍSPĚVKY A STATI:

ČERNÝ, Václav. Král Ubu a pan Josef Švejk, jeho poddaný. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 3*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2003. s. 112 – 118.

DOLEŽAL, Bohumil. Kdo je Švejk. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 3*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2003. s. 118 – 122.

GROSSMAN, Jan. Kapitoly o Jaroslavu Haškovi. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 1*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001. s. 475 – 482.

JANKOVIČ, Milan. Hra s vyprávěním. In *Struktura a smysl literárního díla*. Praha : Československý spisovatel, 1966. s. 185.

KOSÍK, Karel. Hašek a Kafka neboli groteskní svět. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 3*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2003. s. 103 – 112.

KOSTA, Peter. Sprachwechsel, Interferenz und Sprachmischung in Hašeks Švejk als translationslinguistisches Problem. In *Jaroslav Hašek 1883 – 1983*. Frankfurt/Main. s. 471 – 512.

KŘÍSTEK, Michal. Pojetí komična v Haškových Osudech dobrého vojáka Švejka a ve Vaňkově pokračování Švejka v ruském zajetí a v revoluci. In *Swiat humoru*. Opole : Uniwersytet Opolski - Instytut Filologii Polskiej, 2000. s. 439-445

MEYER, Holt. Švejkovo přiznání (Psaní a písemnosti v Haškově textu). In *Světová literárněvědná bohemistika II*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1996. s. 630 – 638.

WILSON, Paul. Radost z překládání : Od Scherza capricciosa k Zamilovanému Dvořákovi. In *Sborník z mezinárodní konference o životě a díle Josefa Škovreckého*. Praha : Literární akademie, 2005. s. 355 – 366.

PERIODIKA:

DANEŠ, František. 1954. Příspěvek k poznání jazyka a slohu Haškových osudů dobrého vojáka Švejka. *Naše řeč*. 1954, roč. 36, s. 124 - 139.

JANKOVIČ, Milan. Hra s vyprávěním. *Sešity pro mladou literaturu*. 1966, č. 1, s. 22-27.

JANKOVIČ, Milan. Možnosti obyčejného člověka. *Kritický sborník*. 1991, č. 4, s. 47 – 49.

JANKOVIČ, Milan. Rabelaisovský smích dvacátého století. *Host do domu*. 1963, č. 10, s. 13-14.

JANKOVIČ, Milan. Spor o Švejka? *Lidové noviny*. 1965, č. 44, s. 1 – 3.

JANKOVIČ, Milan. Švejk auf jedem Schritt am Ziel seines Lebens. *Slovo a smysl*. 2005, č. 3, s. 21 – 32.

KOSÍK, Karel. 1963. Hašek a Kafka neboli groteskní svět. *Plamen*. 1963, č. 5, s. 96-102.

PŮČIKOVÁ, Michaela, JANKOVIČ Milan. Jaroslav Hašek byl hráčem se životem a řečí. *Radniční noviny Prahy 3*. 2005, č. 10, s. 7.

RICHTEROVÁ, Sylvie. Největší vášeň Jaroslava Haška. *Literární noviny*. 1993, č. 4, s. 8-9.

ZATOVKAŇUK, Mikoláš. Haškovy rusismy v Osudech dobrého vojáka Švejka. *Naše řeč*. 1981, č. 3, s. 124 – 132.

JINÉ ZDROJE:

KOPTA, Josef. O českém všiváctví. *Přítomnost*. 1926, s. 9 – 11.

RICHTEROVÁ, Sylvie. *Jasnozřivý génius*. s. 126 – 131.

RAK, Jiří: *Potíže se Švejkem*. s. 9 – 24.

<http://www.jcu.cz/Members/jvana/clanky/obrazky/rozhovor> (použito dne 20.6. 2011)